રત્નનગરીનું રાજ્યતંત્ર

હસ્તપ્રત

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ : ૩

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૨૫૮ થી ૩૪૮

ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિર : નડીયાદ
સૌજન્ય : ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ફાઉન્ડેશન : મુંબઈ

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"It is to be hoped that in the course
"of time there will be ~~commenced~~ cementing between the
"Paramount Power & the feudatories a confidence
"and affection such as can be born only of a
"complete comprehension of the native modes of
"thought on the one side, and an appreciation of
"the great moral ends aimed at by modern
"civilization on the other. ~~[illegible]~~ An understanding
"of that description will be the certain prelude
"to the proceeding of a system compared to
"which that even of Akbar was at the best
"but a fabric of a vision! When not only the
"higher governing classes – who already ap-
"preciate the truth truth – but the great mass
"of Englishmen employed in India shall have

"Schools themselves to believe that real
"predominance consists alone, not in
"belonging to a mis-called dominant
"race, but in predominance in learning,
"in ability, in the higher mental qualities
"& moral powers of a man, irrespective
"of his colour, his nationality, and his
"creed; when, Sir, the nation shall have
"completely learned, as he is fast learning,
"that to take part in the affairs of the
"present age it will be necessary to
"abandon prejudices which restrict his
"progress, then only may we feel confi-
"dent that India is entering upon
"a path which will lead to her advancement
"in freedom, & open out careers for
"her sons". — Col. G. B. Malleson.

મહારાજાએ ગોળી ચૂકવે ઉપર બાદ તે
દિલ્હી ને રાજધાની રાખવી અને દિલ્હીમાં
જાહેરાત. ~~[illegible]~~ દરબારીઓએ ફાટી ~~[illegible]~~

એ પ્રતિકૂળતા દૂરમાંથી આવતો હોય તેવી દેખાતાં દૂર
પડતો આવવાનો ક્રમ આવે તેવે કાળે
મનેથી સાથે સંબંધ બાંધતો પ્રસિદ્ધ કરી તેના સાથે
લાગણી, રસવાસનાનો, અને દૃષ્ટિવિષયમાં અધૂરાપણું
દેખાતાં એ નક્કી કરી. ~~[illegible]~~ ક્ષત્રિય રાજાએ અધૂરાપણું
વિચારીને ત્યાં ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ઘણા ગુણોવિષે વિચાર
કર્યો, નાવિકનો વિચાર પછી ઉદય પામ્યો, અને
ત્યાંથી શોધ કરવો. આ ત્યાં અને આ રીતે અનુભવ-
રાજાએ ~~[illegible]~~ વારાફરતી કેટલાક કાળ.

એટલે અમારે મોટેલ હતી. છેડે સંસ્કારનાં
કાળાં એનો ~~[illegible]~~ એક દૂત આવ્યો અને દૂતના સાથે
રાજાનો ~~[illegible]~~ ચિત્ર બાબત ~~[illegible]~~ સંબંધ આવ્યો. આ કાળે
રાજા પોતાના વિચાર આંખમાં ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ગણીગણીને
ઉભો ~~[illegible]~~ હતો અને એક કુશળ મારી બાબતોને પછી
પછી ધ્યાનપૂર્વક કરતો ~~[illegible]~~ હતો. એને ઘણાં પરમિયો ઉપજ
વધ્યો હતો એક એને માન ન હતું. ~~[illegible]~~ એક લક્ષિત કુશળ
બાબતો તો કાળમાં રસવાસના ઉઠતા અને એકમાં ઉઠ તો
કાળમાં બાબતો, એમ વારંવાર લક્ષણો અદલાબદલા કેમ હતા.
~~[illegible]~~ દૂત અને મારાં ~~[illegible]~~ મારા આવ્યા ઉપર ઘણા અનુભવ-
રાજા એમને ઉભો બાંધી રહેવા ઉભો હતો એમના

નેમલ મોટું મોઢું કરી. પોલીસ વાર વાર જોઈ રહ્યો.

બોલ્યો:

"મહારાજ, હવે જે વિચાર કરવો હોય તે

"કરો. કુમકુમ આજ બંધ મળ્યો છે. કુંવરબાના

"લગ્ન માટેના ઉપર હોળાની રજાના નેમના શરીરના

"કરકરે કરકરા કરી લોહીના પોટલા. કુંવરના મહારાજ રાજે

"ગયું!"

મહારાજે ~~ચાંદ~~ શરૂ: "લગ્ન માટેના સમયે

"પડકારે કે પોતાને મારીને!"

"મારી વાત કોઈ ઘેડ્રોલ પડકારે છે!"

"તે નેમલ શરીરે કરકરા લોહીના ~~[illegible]~~ પોટલાવાળા તે તે

"રાજકુમ હાથે કે જાણે કોઈ!"

"રાજકુમ કોઈ લિખિત મારા ~~[illegible]~~ માટે વેર

"રાખે છે?"

મહારાજ ~~[illegible]~~ બરાબર ઊભો પડ્યો, અને મૂંઝાઈ

છેલ્લે ~~[illegible]~~ બોલ્યો: "હે! આવે રાજકુમ દેખાવે

"આવા અધર્મીઓના પડાવમાં દેખાવ શરૂ કરે આવવા!

"~~[illegible]~~ "મહારાજ, મને ખબર નથી કે તમે ~~[illegible]~~ ફોટ

"આમાં ઘેડ્રોલના કેટલા ગયા હશે. ~~[illegible]~~ તે કેટલું લોહી તે કેટલ.

"પૂરા લાલચ દોષોને ~~[illegible]~~ મહાત્મા રૂપનગરીને ચાર

"ગાડ ઉપર પડ્યા છે તે. ~~[illegible]~~ નેમલ ઉપરી

"મંડળોને કુલાવે છે તે આ અધર્મ કુળ કુલ્યો."

"નેમલ જો લોહીના
"પોટલાને તેને
"મારીને!

"નેમના પોટલા" બોલ
"છે તેના રાજકુમ માટે
"મહેલમાં કોઈ [illegible] આવશે!"

"મહેલ [illegible] તેને
"પોટલાને
"નેમના

ફૂલ સમાચાર કૂદવા લાગ્યો:

"છે? "મહારાજ, રત્નનગરીમાં [illegible] ગયો
"અને સાંભળે તાજા રોગ [illegible] મહારાજનો
"કુટુંબનો ઝગડો પડ્યો છે. પરણ્ય બાબાં મહારાજ ગયાં
"એમ કૂદવાયા છે. વસ્તી પણ મહારાજને વાસે
"અગર અને ઘોડાઓને વાસે ચારો માગે છે,
"લોકોના મનમાં [illegible] ઝાંખે છે, તે કહે છે કે અમે
"વસ્તીને હેરાન કરવા નહિ આવ્યા પણ અમને મારવું
"પડ્યું. અમારાં નહી મળે તો લોકોને [illegible]
"લેવું છું. [illegible] મેવાડના પ્રદેશમાં આવેલા નગરનો
"ત્યાં ઝગડો પડશે એમ લાગે છે."

"બાકી કોણ!" મહારાજે ઉતાવળથી
પૂછ્યું.

"બાકી [illegible]. પણ એ લોકો એકલું કૂદતા
"ગંભીરાર છે કાં [illegible] અમારા દેશી રાજાઓની
"મિત્રતા સાધીને બેઠા, અને તે દેશીઓ પરદેશીને
"સાગરે આવે છે તેમનું [illegible] રાજાને મદદ કરીને
"હરાવે."

"બસ મારું. તું [illegible] જા અને તેમની
"સાથેના લોકો કૂદતા. કૂદતાને એમ પાછાં આવે
"એમ કહેવાય તો તેમના સમાચાર અવશ્ય મળવા

"બોલો."

"બોલવાનું શું?" કહી દૂર ગયો. મહારાજ ઊભો રહ્યો અને સામાને કહ્યું: "સાંભળ, અત્યારે તો
"અત્યારે ~~[illegible]~~ આ બારીમાં હોય તેટલા
"બધા માણસોને અને મેનાજરોને અને ઘડીમાં
"બોલાવ લાવ."

સામાને વિચારમાં પડ્યો. ~~[illegible]~~ મહારાજ ગંભીર
~~[illegible]~~ બોલ્યો: "કેમ વિચારમાં પડ્યો? આ કામ
"વિચારવાનું નથી. અને તારાથી વિલંબ કરાય
"એ કેમનો છે?"

"મહારાજ, ~~[illegible]~~ આટલાબધા માણસને અત્યારે અને
"ઉઠાડવા નથી ગયો, ~~[illegible]~~ અત્યારે મારવા આવ્યો
"છે."

"તે અત્યારે એ મને તો ઉઠાડવા આવ્યો છે."

"પણ અત્યારે આખામાં કોઈ બાકી છે?"

"તે વિચાર પછી કરીશું. પહેલાં તો તિલકરાજ
"બોલાવું. હાલ તો ~~[illegible]~~ ઉઠાડવાને બદલે મારવા
"આવજે ~~[illegible]~~ કરવાનું નથી. જા! જા!"

સામાને મહારાજના મુખ આગળ બોલતું, બોલી
રહ્યો, ~~[illegible]~~ પણ ~~[illegible]~~ ઉપાડવા વાર બગાડી, પછી
પાછો દૂરી તરફ ઉતાવળ ઉતાવળ ચાલ્યો.

મહારાજે એકદમ ભારેખમ તેવા મહાન
એકલું – મહાનકે. આવ્યા કેમ પૂછો તો ભા-
રેખમ ગારુડીએ એક આવવા આવ્યા મંગાવી. મહા-
રાજે આવ્યા આવ્યા પ્રણામ કેવો અને
બોલ્યો: "લેજુ તો મારા કેવે છે. મારા મહા-
"રેખમ, વાહ. શી રીતે કરવાનો પ્રયત્ન? તું નકામી
"આવવા વાસ્તે જ આવે છે! – પણ મારા મામા
"ઘરે પડવાના વહેમ છે. મેં ઈશ્વર મહારાજનો
"મારે ~~ત~~ ઈષ્ટ મળ્યો છે – મારાં અને એવા
"બાબા સોળ ઉપરી વાત ઈષ્ટ છે. તું કરવાનો
"પ્રસંગે પાસવાનો વિચારો કેવે તે મોટું. તેના
"વિચારે કરવો પડશે. રાજુનાં મુખમાંથી શબ્દ.
"નીકળ્યો તે નીકળ્યો. ઈશ્વરને વાસ્તે બોલું તે
"ઈશ્વરને વાસ્તે મારું ~~છે~~ – કરેલો કરાર તે બોલે-
"ઈ વચન ~~આપ~~ સંભળ્યે તો કરવો જ તો – એ
"વિચાર હવે કરવાનો નથી – મહારાજના મુખમાંથી
"વચન નીકળ્યા પછી – મેરુ ચળે તે ગમે
"મારી મુકે. પણ મહારાજનું વચન ન ફરે.
"તું કેવાનું નકામું!" તુકાનો વિચારે ચમકતાં
મહારાજને ઘેર વિચાર થયો. એના પગ ઉપર મારવા

તત્કાલ ઉભા રહ્યા, મોઢે ઉત્તરીયે મુખડા ઢાંક્યા, અને તમામ લક્ષે તરવાર અને તેની મુઠ ઉપર હાથ કરી રહ્યા.

Jumes મયૂરધ્વજ

ગુરૂશિષ્ય સંવાદ આવ્યો. તેની સામે કેવા વહેલા મુખારવિંદે તેને ગર્વ લઈ મુક્યો.

"કેમ, ગુરૂશિષ્ય, મુકુંદનો સંગાથ આવ્યો?"

"મહારાજ, તે તો આપના હુકમથી આવે છે"

"પણ આપણે વિચાર કરી નિર્ણય કરી મુક્યા "છીએ."

"હા, પણ આપના આદેશનો વિચાર બાકી "છે."

"તેમાં કયો વિચાર કરવાનો!"

"તેનો સ્વાર્થ હોય નહિં. આપણે અને મુકુંદ-"ની વચ્ચેનો કોઈ અસંતોષ ઉભો થયો છે. મુકુંદ કરતું તેનો "નથી. આપનો વિચાર દેશહિતને માટે મુકુંદ કરવાનો "છે, આપણા ઘરે છે તે ઘરહિતને માટે કરવું. આ-"પણાના આશ્રય વિના તેના ક્યાં છે!"

મહારાણા એ કુંડો પર બે હાથ દેઈ ઝડપથી ઉભી પડ્યો. "તું મારા આપણાને હજુ ઓળખતા નથી. "પણ શ્રી મહારાણાને કુંવરનો વિચાર અને બોલવાનો ભાવ

"પરાજિત કુરે કોન નથી — તે વીરો કુંઈ વિચારતું જ નથી —
"હવે શેનું કરવું તે વાત."

"મહારાજ, આ સૂચનાનો અહીં કુલીન તે નથી
"વિચાર આવે તે મેં આવે તેટલે તેમાં સૈન્યના અભિપ્રાય
"કુશળતા તો તેનું જ અભિપ્રાય અવલંબે અને તે અત્યારે
"આપે પડશે. માટે અમારો મુક્ત મુક્ત કેટલાંક વાતોવાળ
"તમો અભિપ્રાય મુક્તો પડે તેમ —"

"બરાબર રાખી અહિયા મંત્રિમાં કેટલા રાખી
"વાતોવાળોને આપે તેવી વાંકાઓની વિરુદ્ધ મહત્ત્વ!"

"કિંમત! મહારાજ! એ જ મારો મત — રાજા અને
"પ્રધાન — રાજા અને સેનાનું કુશળ કેટલું તેનું છે!"

મહારાજ કુદી રહ્યો.

"મહારાજ, આ પ્રધાન મૂર્ખ છે — રાજાનો નથી!"

"નથી તો કુદી રહ્યું. દુરાગ્રહ, વિચારે
પ્રસંગો વાત કુશ; કાર્યમાત્રનો વિચારો આવતાં પ્રસંગો
"વાત કુશ. આવ આવતી કુશળ
"વિચારનો આધારે કુટુંબસંગો કુશળ પડે તો તો વિચારનું
"કુશ. હવે તો ચતુરંગ રમવાનો છે તે વાત આવતાં કે
"અમો બા પણ મળે રમવાને છે, અને કે મારા તેમાં કુશ.
"મારા વાંચનો આવે પ્રસંગે મારી કુશળ "વાત" છે

---

૧. Design. ૨. Discussion. ૩. શૈનરંગ. ૪. વાત.

"તેમને કું આપણે કેમ દેખી શકીએ? પણ કેમ સાંભળે છે"
"તે તેઓ કરે. ~~[illegible]~~ મહારાજ બોલ્યા
"આપણો તે દયા નહી કે — કેદ નહી કરે. એ મહારા
"પ્રતિકાર તેમણે છોડયા છે — તેમ ~~[illegible]~~ મહારી
"મૂર્ખાઈ કેમ લીધાં છે — તે ~~[illegible]~~ સંભાળ લેજે."

કોટડી બારણે ~~[illegible]~~ એક પછી એક બારણાં બંધ
~~[illegible]~~ થતાં ગયાં અને મહારાજની ગાડીની
આવેલાને આગળ ઝંડાના વાવટા અને દીવાઓ લેઈ
ગયા. મહારાજની ગાડી ઉભી હતી. તેના તેડિયા પાછળ
ત્રણ ચાર ઉભા હતા. તેની પાછળ મોટી મશાલો લેઈ
બે હજારો ઉભા હતા તે મશાલો આગળ ઝંડાના વંટોળ
રીતે ઝાંખા પડી ગયા. મશાલોનું ~~[illegible]~~ મુખ. મહારાજના
માથે કોકિલ અને ઝંડાના ઉડિયાઓ અને ચારે મુખોને
ઉપર પડી ~~[illegible]~~ તે ~~[illegible]~~ મુખોવાળા ~~[illegible]~~ થયાં
અને કોકિલ મહારાજનો મુકુટ બની ગયો હતો.
કોટડી બારણે અને ઝંડા ઉપર પડી ગયું. સાંભળ્યા પછી
મૌનમાં અને ~~[illegible]~~ મૌન બન્યું. મહારાજે તે
મૌન તોડ્યું.

"બાઈઓ": પછી મુખે મન મુકુ-મૌનમાં ~~[illegible]~~ "બાઈ"
સંબોધન તોડવું અને તે બારણાં-આગળ ઉભવાનું. આ
સંબોધનમાં અને સંભળાતો તેમનો મુકુટમાં બાકી ~~[illegible]~~ મહારાજ ઉભે

---

* silence, મુકુટ.

સૂર્યવંશની સ્થિતિ, આકૃતિ, અને સ્વભાવની રાજનીતિની ચાલાકી તેમનાં કાન લોકનીમાંથી છોડવા લાગ્યા. દુઃખમાં કાન વિકારોનું જાર રોકવાનાં મનિષ્યમાં ~~કરી~~ ઘેરેલી નથી રાખેલો વિચારમંડલ ભુલવી જવા લાગ્યો. મુખરાજ, ~~કાન રાજા~~ લાગેલા રહ્યા.

"ભાઈઓ, કુદરતનો પ્રસંગ કાલ્યો છે. ~~મ~~
"મારાં સમાચાર લાવ્યો છે કે લક્ષ્મી રોકવાનાં મહાલ
"રૂપનગરી પાસે આવ્યા પડ્યાં છે — મુખરાજ તેમનાથી
"ડરી તેમની સાથે મળી જવા માગતો નથી. તે
"આજકાલના ~~[illegible]~~ છુટકારાનો માટે સૂર્ય-
વંશીનું તેડ મળવાનું કહે. ભાઈઓ, રૂપનગરીના
"~~[illegible]~~ સૂર્યવંશી કુમારાને
"સૂર્યવંશી ~~કુમારાનાં~~ ~~[illegible]~~ મુખરાજ
માટે કુળનાશનાં સંધિ કરેલો છે, અને રૂપનગરી-
માં આપણો કોલ કરીને તોડવો કહે અને રાજાનો
"કોલ માથાન તોડવા કહે. કુમારાનો કરીને મુખ-
"રાજ તે મુખરાજના આધાન નથી. ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ આપણે ત્યારે મળે પુછવાનું કહે તે મારે ત્યાં
"~~પુછ~~વાનું કહે. કુમારાનો કોલ કું પાળીને તે મારો
"કોલ ~~[illegible]~~ મારા ભાઈઓ પાંચેયે એમાં વિચારવું
"શું તે પુછવાનું છે? મારે ઉઠો, તે ~~[illegible]~~

"બાપડીનો [illegible] તેવાના રાખવા તે વાસિયાવેલ
"ના વિચારે માંગવા પડતા મુકી ધોરધોરાનો
"રમાણા લેવ તે ઘડીમાં પાછા આવો, અને ઘેર
"દુલાડી ઘેર પડી છે મુકુ પાસે આવે છે [illegible]
"ત્યાં ઘોડાઓને મારી મુકીને અને તરવારો અને
"બંદુકોને [illegible] શેરુના શેરીર ઉપર રમાડીયે. ઉઠો,
"મહારાજની મુઠના વાળ! [illegible] ઘણો વર્ષ આ
"મુકુડો વારો આવે છે તે રાજકુળની લક્ષ્મી આંગણે શેરુના લોહીનો
"કાંઠો ફરવા [illegible] તે લોહીમાં [illegible] લાલ ઉભા
"રાખ ઉભી રહી છે!"

આમને ઉશ્કેરવા બોલતો બોલતો મુલ્યાર ર
ધોવાતા બોલતે ઉશ્કેરાઈ ગયો, ઉભો થઈ સામાંથી તરવાર ફરતી
[illegible] મુઠીએ મારવા લગી તોય તેમ ઉંચી કરી.
"ચલો, [illegible] ભાઈ ચલો" —

તે ઉભો થયો તેની સાથે અઠ માંડલ ઉભું
થયું અને તેની પછી ઉશ્કેરાયું. એક જણે બુમ પાડી: "જય
"મહારાજ મુલ્યારાજને!". સર્વના વિચાર બેસાઈ ગયા અને
રાજમાતાએ શેરુરમુલ્યો રાજાના [illegible] પાસવા [illegible] ઉભાઈને
રાજમંદિરના દરવાજા બહાર ચાલવા લાગ્યા.

એક માત્ર મુલ્યારાજ, અને [illegible] રહ્યા. દૂર
[illegible] મુકી અઠની પાછળ જઈ મુકીને પાછો વળ્યો. તેના મુખે

ઉપર પરસેવો વળ્યો હતો, તેણે આંખો લાલ કરેલી
હતી, અને તેણે શોધ્યું કે આંખે રડ્યો હતો
તો તે કુળનું કુતૂહલ હતું. પણ તે મહારાજ
પાસે બોલી શક્યો નહીં.

મહારાજે પૂછ્યું – "કેમ ગોપાળ, શો વિચારમાં
"પડ્યો છે?"

શરીરે કોઈ પણ શરમાં નરમ પડી
ગોપાળ બોલ્યો: "મહારાજ, કંઈ વસ્તુ કરું? અહીં
"અતિપ્રેમે લેવા તેમને તેડવા મને મોકલ્યો હતો –
"મેં એમ જાણ્યું નહતું કે આપ એકદમ આટલા આપ
"એકમેક!" – મહારાજ, હાલું આટલું જ્યું." લોકોએ
બારે પંચદેવો [illegible] કુંકવાનો અવાજ તેમ તેમ
ગોપાળના શબ્દ [illegible] અવકાશ અવકાશ ઘણે અનેકપણે
અવાજ બાદ મારે [illegible] એક પછી એક બોલવા.

મહારાજે તેને શાંત પડવા કહ્યું: "ગોપાળ,
"ઘરે પડ. ચાલ, ઊઠ, અને બધા સ્વાંગ કર."

ગોપ બોલ્યો. ગોપાળે ઉત્તર ન દીધો. આંખ બંધ
રહ્યો. મહારાજ તેને નવાઈ લાગી.

"ગોપાળ! મેં કંઈ વિચાર કરી કામ કર્યું છે.
"મારી ખાતરી છે કે મહારાજ. આટલા બધાની સાથે તું
"મને ખરો કહીશ. પણ કૃષ્ણ કે આપણા મન [illegible]

"જુઠા પડ્યા તો હું તમારા મન પ્રમાણે વર્તીશ"
"હે મારા મન પ્રમાણે! કુટે, વાગે, મરી જાવ"
"દે હે તમારા ઉપર મારો અધિકાર કેટલો તે
"જણાય. જો, ~~તે અધિકાર~~ તમારી રાજલક્ષ્મિ ઉપર
"– તમારી પ્રીતિ ઉપર – મારો અધિકાર ન હોય તો
"તો તમારા ઉપર આજ્ઞા ન કરતાં ~~ન~~ મારા મનનું
"ગમતું તે કામ કરું."

સામંતનું શરીર તેમ મન આ શબ્દોએ કેવળ શિથિલ બની ગયું. મહારાજના મુખ આગળ પગવાળી તે ગરીબ ગાય બેઠી હતી તેને તેણે બોલે પાછળ ઉભા બોલ્યો.
"મહારાજ, કિંમત કરો મારો અપરાધ. ~~આ~~
"આપની આજ્ઞા નહી પાળું તો કોની પાળીશ! અરે,
"મારો અભિપ્રાય ગયો તે હવે પણ આપની આજ્ઞા
"~~કિંમત કરું~~ જણાવો પછી તો હું એ અભિપ્રાયને
"અનુસરું તો આપની આજ્ઞાભંગ કરનાર આ ~~શિલાને~~
"રાજદ્રોહી શિરનો છેદ કેવો બોલજો."
પછી હવે તેણે બોલ્યો: "મહારાજ, હવે તો
"આજ્ઞા આપુ + તો મારી મંડળ આપની આજ્ઞા પાળવા
"ગમે છે તેમાં હું પાછળ ન પડું."

"વાહ, મારા વહાલા મામા, વાહ! તું
"મારા રાજ્યનો મહાન્ મંત્રી છે, મારી સેનાના
"મુખ્ય સરદાર પણ છે. તું તો આવા આવેશમાં
"દુર્યોધનનો પક્ષ લે છે. રાજાએ પાંડવો તો રાજાના
પણ લક્ષ્મણ તો સુરાજાએ પાંડવો તેમ લાગ-
"રાજાનો પક્ષ તું પાડું તો મારો પક્ષ તું પાડે
"એ ~~[illegible]~~ કુરુકુળનો અમલ મહિમા
"છે!"

"મહારાજ, આવા આપો — શા વાસ્તે મારી
"મતિ ફેરવવાના સમયમાં વિલંબ કરો છો!"

"મામા, મારા કરતાં તું ચાર વર્ષ મોટો છે.
"દુર્યોધનને તારા જ્યોતિષશાસ્ત્ર તેમ મારે તારાં
"તું છે. મારી મતિ પર તેથી મારે ~~[illegible]~~ શિષ્યત્વે
"તેવાં તારા અભિપ્રાય ઉપર પડ્યા છે."

મામા કુંવર બાજુએ — તેણે પોતાને કુંતીને લક્ષે
મુક્યા — પછી મુખ્યરાજાને પણ મુક્યા: "મામા! મામા!
"— મહારાજ! શિવા કરું! આપ દુર્યોધનની પેઠે અધર્મની
"આવા આપને તેવો વિચાર પડ્યા મને ખેદ થાય
"તો મને વ્યાકુલ કરવાનું પાપ — આ પ્રધાનના તેવા

"શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણના મસ્તકે મોગલ આવે છે"

"જરાસંધ, દુર્યોધનને ગુરુ પ્રધાનકુળ
"હતો અને મારો પ્રધાન જ છે; આવા મોગલ શૂરાને
"આપ આવે ના કેમ કુટુંબ!" મહારાજે હસતાં હસતાં
કુટુંબ પાસે કહ્યું.

શ્રાપ વધારે ગભરાયો. "હરિ! હરિ! મહા-
"રાજ! મને પ્રત્યક્ષ શિક્ષા કરી હત તો કું પ્રાયશ્ચિ-
"ત જેમ ગણત, ~~તે મને~~ પણ આ બહુ વસમ પડે છે.
"સત્ય બોલું છું; જરાસંધે આપને અભિપ્રાય આપ્યો
"હશે, આપે તે સ્વીકાર્યો હશે, અને મારાથી તે બાકી
"હશે, તોપણ, હે બ્રાહ્મણપ્રતિપાલ, એ અભિપ્રાય
"ધર્મને અનુકૂલ જ હશે એવો મને વિશ્વાસ છે
"-દક્ષિણાયન છે; ~~મને~~ એ બ્રાહ્મણો મહારાજ શિરચ્છેદ
"ના અભિપ્રાય આપ્યો હોય તે આપે સ્વીકાર્યો હોય
"તોપણ રાજ્યનો મંત્રી રાજાને માર્ગ બતાવે નહિ
"આપણે એ મંત્રીને દૂરથી પણ જોઈ તે ચાલીયો
"રાજાની કીર્તિમાંથી. રાજાના પ્રમાદરૂપ મળેલો શાપ
"લઈ આવો પણ ઘણો ઘાતક છે. મહારાજ, મેં જરાસંધના

"તોફાન કુકકુટરૂપે નહીં આવે."

મહારાજ પ્રસન્ન થયો. "મુનિ, હું
"તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. પણ મારા વિચારને
"કારણ આપીને જા."

"મહારાજ, મારો અભિપ્રાય વિરુદ્ધ હતો
"છતાં, આપની આજ્ઞાનું કારણ શું પણ ન આપવા
"છતાં, મારા રાજા અને તેના મંત્રીનો મંત્ર તોડ-
"વાની તથી પણ વાસના ન રાખતાં, એ મંત્રના
"કુકકુટ આપની આજ્ઞાને અંતઃકરણથી પાળું તો
"મારી રાજભક્તિ ખૂબી કુકવાળી થાય, માટે હવે મને
"આજ્ઞાભંગ ન આપો અને તે પ્રકારનો ન કરવો.
"એ મહાકુટ મારા ઉપર ઉતરો."

મહારાજ મૂંઝાઈને બોલી પડ્યો. "જા,
"જાઓ, જા. તારાં કુકડાં તારાં રાજ રાજનગરમાં
"પાછું છે તારાં કુકડાં - હું તને મહાકુટ મારી
"પાસે માગું છે - તેથી તારાકુટ અધિક મહાકુટ મારા પર
"ઉપકાર રાખજે"

રાજાની આજ્ઞાથી દુઃખી મુનિ પ્રસન્ન
ચિત્તે રાજમંદિરના દરવાજેથી નીકળ્યો.

"ગુરાશંકર, લોકો આ મહાન રત્નનગરીના રત્ન!
"~~[illegible]~~ મેં તને પ્રધાનપદ આપ્યું છે તે એટલા
"માટે કે આવાં આવાં મહાન રત્નોની પરીક્ષા ~~[illegible]~~ કરું
"કુશળ રાજેન્દ્ર! અને જે કુળે કું મહારા પૂર્વજોની આ
"લોકો અયોગ્યગામી દેખાયો હતો તે કુળે મહારા ~~[illegible]~~
"પુત્રને આ ~~[illegible]~~ પુરુષરત્નોની પરીક્ષા કરવા શી-
"ખવેલી. પરદેશમાં પુરુષરત્નો હોય તે આ ~~[illegible]~~
"નગરીમાં બોલાવ્યાં અને નગરીને ~~[illegible]~~ અધિક રત્નવાળી
"કરવી ~~[illegible]~~ આવશ્યક છે તો પછી આ નગરીમાંના રત્નો
"શોધવાનું ~~[illegible]~~ બુલાવે તે તો અયોગ્ય જ કેમ? જે
"રત્ન ઉત્તમ મેળ હોય તેને શૂન્ય કરવાં, તેમનું તેજ
"આગળ આણવું, તેમનું મૂલ્ય વધારવું, એ આ સમયના
"રાજાઓની ફરજ છે તે ~~[illegible]~~ કું અને શ્રીમતે જે મહારા
"~~[illegible]~~ વારસને શીખવવું, અને તેને એવો પ્રધાન
"આપવો કે જે આ કુળ અગ્રે અને શ્રીમંતે, લાગું, સંભળ
"પ્રાતઃકુળે ઝૂટ ધરે તે ~~[illegible]~~ આ દેશ રહ્યાં પડે તો મહારા
"મનમાં મનોરથ કું અગ્રગાર ~~[illegible]~~ આકુળાન હોય તો
"કોઈ દિવસ રત્નનગરીનો ઉદ્ધાર કરશે. માટે અને
"જોઈ સંભળી છે. આવે કુળે શોધિયો અંતર્ગત મર્મ

"ઉપાડે છે કે મનની મનમાં રહી જાય નહી."

દુરાધિકારની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. મહારાજને જોઈને એ બોલ્યા:

"જો. આ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વર્ણની પરાધીનતાને
"ધારણ છે તેમાં કંઈક લાભ છે. કુટુંબ માં ~~[illegible]~~
"ક્ષત્રિયોમાં અને ~~[illegible]~~ દ્વાર બ્રાહ્મણોમાં રાખ્યું છે.
"ક્ષત્રિયોનું કામ ~~[illegible]~~ મરવાનું તે બ્રાહ્મણોનું જીવવાનું.
"~~[illegible]~~ જેમ કુટુંબનું ગાડું ચલાવે તેમ વધે છે તેમ ક્ષત્રિયો
"મરે તેમ તેનાં સંતાન શૂરાં થાય છે — જેમ ~~[illegible]~~
"તો પાછળ વધારાનું થાય. ~~[illegible]~~
"શરીરનું બળ મુખ્ય તો બળનું ઉગમ છે, પણ દ્વારા
"અને કુળનાં બળ ~~[illegible]~~ રાખવાં જોઈએ. દ્વારા અને કુળ
"તો અવિચ્છિન્ન અવિચ્છિન્ન વંશપરંપરા ~~[illegible]~~
"રાખવાનાં છે. રાજાઓ મરે ત્યારે રાજવિદ્યા ~~[illegible]~~
"તો પાછળની પ્રજા શું કરે? અને રાજાઓ જ મરે
"તો ~~[illegible]~~ ક્ષત્રિયોને ~~[illegible]~~ માટે ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ જીવનવિદ્યા રૂપે તેને ક્ષત્રિયો પાસ
"કેમ આવે તે જાણવા કેમ જાગ્યો? રાજાને ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ યુદ્ધ માટે લડતો જોઈ ક્ષત્રિયોની
"રાજભક્તિ અને શૂરવીરતા નીકળ્યા કરે છે. મારે રાજાઓ
"કુટુંબને સંગઠનરૂપ ગણવાનું. હંમેશ રાજા મરે તો તેની રાજવિદ્યા

"અને શાસ્ત્રવિદ્યા નાશ ન પામે — તથા રાજા [illegible]
"લોક કે શત્રુલોક તેને મારે — શસ્ત્રવિદ્યા અને
"શાસ્ત્રવિદ્યાનો આધાર પણ તેમના બ્રાહ્મણોમાંથી
"કરવા. ~~બ્રાહ્મણોને કહ્યું કરવું નહી તેમ તેમના~~
"બ્રાહ્મણોનો વધ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ ગણ્યો છે આવા
"આવા કારણને બ્રાહ્મણરૂપ અગ્નિ પરાક્રમવાળે
"મારે અને અખિલ લોકના કુલક્ષયને મારે. તો,
"દ્રોણાચાર્યની શસ્ત્રવિદ્યા અને સંગ્રામકુશળતા રાજ-
"વિદ્યા. સંગ્રામકુશળ હતો તે સંકટરૂપ અર્થ વિદ્યા શીખ્યો
"અને મનુષ્યોને કુંપાવવા ~~[illegible]~~ શીખ્યો. ~~[illegible]~~
"રાજાજીને પણ બ્રાહ્મણ પાસે બોધ લેવા વિષે
"અને ~~અનુભવવિદ્યા~~ મહાન અનુભવ વિદ્યા ~~[illegible]~~.
"વિદ્યા અનેક વેદ કહી મારે રાજાને સંનિધિને
"રહેલો બ્રાહ્મણો સહાયક, અને તેમનું આનુકૂલ્ય-
"રક્ષણ રાજાઓનું કુલ — તે મારવા
"કુલને શીખવતે."

"બાકી. ~~[illegible]~~ બ્રાહ્મણને કેવાને બ્રાહ્મણ કહીએને
"કેવાને કહિયે, અને કેવાને કેવાને કહીએ, વગેરે
"વાતમાં વાંધો ન પડે. ~~[illegible]~~ વળી તો. હવે કુળ
"બદલાશે, અને વર્ણસંકરના ધર્મ નાશ પામશે એવુંને

"નકુલી છે, ~~[illegible]~~

"પણ આનો અર્થ ઉંધો ન સમજો. અમલ

"બ્રાહ્મણનો દીકરો બ્રાહ્મણ પણું કરતો હતો

"તે બંધ કરી અને ક્ષત્રિયોના દીકરા ઇંગ્રેજ

"રાજ્યમાં દાખલ થઈ પાછે ગયો, આગામનો

"નારી પામ્યા છે ન પણ, વર્ણાશ્રમ પણ નષ્ટ કરી.

"તે કુળે સમય જોઈ વર્તતાં શીખતે અને શીખવતે.

"ગયો તે કુટુંબી પણ બ્રાહ્મણોમાં ક્ષત્રિયો-

"પણું આચરવાનું કરી પરિવારમાં કુટુંબમાં દાખલ,

"પણ સોનાના ઝાંઝર તો — પ્રથમ સ્વામિદ્રોહ, પછી પરસ્ત્રી-

"દ્રોહ, અને છેલ્લો પ્રજાદ્રોહ આ બાબતે મહિષ

"આજ વર્તવિના ઉભો દેશે છે — તે ભૂ-

"સ્વામિદ્રોહ પેઠે પોતાનો દોષ પોતાને જ માટે

"ન કુડે તો મને સંભારજો. એ પોતાના લોક

"સારા દહાડે છે, ઝૂરપણ વર્તે છે, પણ ક્ષત્રિયોનું

"ઉદાહરણ અને ઉદ્ધાર ધર્મ નક્કી તેના વંશમાં કોઈને

"તેણે આવડવાનું નક્કી તેના વંશમાં કોઈને

"આવડ્યું નહિ. ~~[illegible]~~ બ્રાહ્મણોને કેઠાણે બ્રહ્મ-ક્ષત્રિ-

"રાજો હાલ દેખાય છે, મારે વારે સર્વવર્ણોમાં દાખલ

"કુકડા, કોયલા, અને ઝંગારા લોક તેને ઉત્તેજન ન

"આપું; પણ બુદ્ધિની અને હૃદયની પરીક્ષા કરી

"~~[illegible]~~ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયરાજ, અને વૈશ્યરાજોને કુળે

અને ક્ષત્રિયોમાં
કુટુંબ દાખલ
આચરવાનું નક્કી;
ક્ષત્રિયોને
[illegible]
[illegible]
[illegible]

"ભાઈશ્રી, દિલ્લીશ્વરશ્રી, શ્રીમંત કુંડાડી મહારાજાની
"મારી સ્વીકારીને મારે અને મેળા કાકરા કરીશું તો
"દૂર જાય તેમ કરજો." એ રજાનો સંકેત કરી
"તેમાં તેમના વહી પ્રમાણે વિવેક કરજો. જુવારેશ્વર,
"રજા લીધી તે વેળા ઘણા છે. મારા વાસ્તે આ
"રીતિ કરજો."

બારણે સંકેત કેના વીરોના સ્વર સંભળાયા
લાગ્યા. "જુવારેશ્વર, એક વાત ભુલી ગયો છું. તે
"સાંભળ. રજાનો કાગળ નગારામાં લેખાં કરવાં કરું
"તેનો અર્થ અવળો કરીશ નહી. તો. કુંડાંકુરાન
"આપણે ઘેર આવ તે કુંડાંકુ આપણે ઘેરથી પરણે
"ગયાં જ શોભે, પુત્રરત્ન ઘેર આવ — તેમ કહિયે-
"રજા ધરતું આવ; પરદેશીનો વિશ્વાસ નહી રાખી
"કુંડીશ નહી. કુમારરત્ન પરણે તેમ — તેમ
"આ રાજાના ~~પ્રમાણે~~ પરરાજ્યમાં ~~પરરાજ્યમાં~~
"કુમારરત્નનું ~~પરણવા~~ પરરાજ્યમાં
"તપવા દેજો — ઘેર બેઠે બુદ્ધિ કુરાવે, અભુત
"છે આ છો ધીર, આગમ વધે, નિ:સ્પૃહપણાનું ભાગ
"આવે, ઘરકુકડીપણું ધીરે, ~~અને~~ પરસ્પર વિરહની ધીરે,
"અને આપણા ~~પરણેલ~~ નગારાનામાં આવારત્નનો અવાજ
"અધિક જાય તે પરરાજ્યમાં મોટાં રત્ન આણિયે ત્યારે

"તારે આપણે કહેવી કારણ અહિંયાં કરે તે રહેવા
"પડે અથવા તે અહિંયાનો પ્રસંગ ન આવિયે તો
"મૂલ્યવાન રત્નોને તે દ્રવ્ય આપી મહાન કાળ
"મળવાના તેટલું જ દ્રવ્ય કારણ પાછળ ખરચી
"નાખતે કેટલાક અનેકવિધ લાભિઓ પામવાની
"~~આ ધંધો કરીશું નહી અને~~ મહાપ્રસંગે ~~મહાવ~~
"બુદ્ધિવાળાં અનુભવી માણસો વગર અસંભવ પડશે,
"અને રાજાને ઘરકુટુંબ અને પ્રજાને જુલમનો
"વારો આવવાનો — ~~વારો આવવાનો~~ અધિકારિયો
"લોકનાં અને ~~વ્યક્તિનો~~ ન આપણાં આવા ~~આવા~~ રત્નોને
"કે તેઓ લાગે ગયે તે દરેક પણ અમારા જે કામ
"બાકીનાં કરવા તે કામ તેમને લાગ કરવાનું છે,
"તે કામ કરવાનો વેતરણા વિચારને અને વધારને,
"અને આપણા રાજાના માણસો લોભી તેમને અંકુશ દેવો
"વણિક — વરસાં શિંદ અને બાર શિયાળ — ઘેવા દેવીશે
"નહી. અને જે કામ માટે તે રત્ન વસાવે તેમાં મૂકવા
"રાખતે કે અમો ~~વરતાં~~ તો ".
"~~[illegible]~~
"લાંબું લાંબું પરલૂંટ સંચરે ! મુકુંદ માધિરાં ઘેવે."
"મારા પ્રયાસો જે આવું દાર માંડવું અને તેમા વડે
"વાણિજ્યવ્યાપારીનાં કુળ વાપરવાં."
બાર વધારે સ્વર-ઘેવા લાગ્યા.
"બસ. હવે અવકાશ નથી. પણ જો મારે મારા કુટુંબે
"રીતિવતો. મને હવે ~~આ કિલ્લા~~ મારા કુટુંબમાં પડતાં મૂકો

"અને કુટુંબે અર્થે રત્નનગરીનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે
"મારી વહાલી રત્નનગરીનો ઉપર વહાલનો છેલ્લો
"ઉપકારી આવ્યા છે અને તેને મારા રત્નનગરીનાં શોભા
"પડ્યું તે સંબંધે કોણ બતાવ — ઝ ર."

જરાસંધ સંબંધે કોણ બોલવા લાગ્યો.

૧ "નગસ્ય કૂટેષુ ચ પત્તનાનામ્ ।
"શિરઃસુ ચારણ્યમહર્દ્વિપાનામ્ ॥
"કુક્ષિસ્થલીષ્વેવ ચ વારણાનાં ।
"પદ્માસુ નાગૈઃ સુ ચ વારિરાશેઃ ॥
"રત્નાકરસ્યાસુ પુરાતને ~~[illegible]~~ ભવે ।
"લેભે પુરી રત્નપુરીત્યભિખ્યામ્ ॥
"યા સા(ધ્ય સંપુષ્યતિ કીર્તિમગ્ર્યામ્ ।
"સંગીતસ્યે સાતી નરરત્નગર્ભા ॥

મુક્તાવલીએ આગળ ચલી રાજા સંબંધે ઉદ્ગાર કર્યો: "હે મારા
"રત્નનગરી! ત્યારા સુંદરગિરિમાં, ત્યારા ચરણકમળમાં, ત્યારા મહાસુખમાં
"ત્યારા પેટે વાલકાંડા અને મારા વાલકાંડા પ્રાણિઓમાં, ત્યારા રત્નમાં
"અંદરના ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ છે રત્નની માળાને માળા રાખે છે
"~~[illegible]~~ કીર્તિને મુક્તાવલીના વંશોને અને તેમના અધિકારિઓ અને

---

૧ આ ~~[illegible]~~ નગરીની ટોચમાં સુંદરગિરિ શિખરોમાં રત્નની માળા રાખે છે, ~~[illegible]~~ મણિધરો માથામાં રાખે છે, મદ ધરનાર વનગાળો કુમ્ભસ્થળોમાં રાખે છે, હસ્તિઓનો રાજા સિંહ પોતાને ચરણકમળ અને પંખ કુંડળના મારગોમાં રાખે છે, અને સમુદ્ર મણિઓમાં રાખે છે: પુરાતન કાળે આ મેરુ નામ રત્નનગરી પડ્યું છે તે ~~[illegible]~~ નરરત્નોને ગર્ભમાં ધારણ કરી જગતોમાં પોતાની અગ્ર્ય કીર્તિ ~~[illegible]~~ ચારણના કાનમાં ~~[illegible]~~ વધારે પુષ્ટિ કરે છે.

"અને મારાથી કશી ભૂલ થતાં નહી એવું જાણે મહારાજ
"હો અને એ મહારાજ સિંહ કરવા આવતાં ત્યારે તર-
"રત જ્યુંમાં ચડશે તો ઈશ્વર મહારે શરણે!"

આ વચન બોલતાં છે તેવામાં મુમોનભાઈ આવ્યા
કરી મુલાકાતથી પણ મર્ય બાયોનો ~~[illegible]~~ દરબારે
મરાઠાંઓમાં આવ્યા, અને મુમોન મુલ્યરાજાના પગ આગળ
તરવાર મુકી બોલ્યો: "ઈશ્વર મહારે શરણે પધારજો મહા-
"રાજ મુલ્યરાજાને! મહારાજની સાહ્યા ઉપરવા મર્ય
"બાયોએ શિર ઝાલ્યા કરી ઉભા છે અને હું મુમોનને
"મુકે સાહ્યા માગે છે."

મુલ્યરાજ સામે મુકુલ ફેંકે અને બોલ્યો:
"બહેન છે, મુમોન, મારી અને સર્વ બાયોની રક્ષિત અને
"બસિ છે. જ્યાં મુકે બચાવા જેવા બાયોને રણે ચડેલો
"ત્યાં મુકે રૂણ્યાગારીને કંઈજ ભય નથી. મુમોન,
"મારો સેનાપતિ છે, અને આખા મુલ્યનો ચહેરો તને આપું છું.
"અને મારો આશીર્વાદ છે. કુલિંગ સ્વામી ઈંદ્રની સાક્ષીએ
"અમારો માર્ગ રક્ષણ તેમ મારી આજ્ઞાનો સાક્ષાત બાયોની
"ફોજ તેવું તે સત્વર રક્ષણ અને શત્રુનો પરાભવ કરી મુલ્ય-
"નગરીના રાજમુકુટ મારી પાસે મુકે તારી જેવું કર. વ્યાપ
"અને રૂદ્રા બાયોએ, પ્રસન્નતાના ઘોષ સર્વ કાર્ય આરંભી
"આવો અને મુમોનને પુરો આશ્રય આપજો. મુમોન, અને
"ઘડિયે ઘડિયે સમાચાર કુલાવજે — આવ અને તેરી લિયાં છે.
ઘોડાને મણિયુ માળા ઘોડાના ઉપર રાજાએ રાખેલો

વિચારતાં અને અત્યારે રાજાનું પ્રેમલોભન: એ બધી મુઘલના સાંભળતાં ઉદ્ધત અને અભિમાનમાં આવી અત્યંત નાલાયકોની મારે રાજાને દેખે મોકલ્યા, અને એ રીતે મેળ બાંધ્યો.

"તમારાંથી ~~[illegible]~~ નાયકો, અધિકારિયો, મોગલ અને અન્ય

"પ્રજા, તેમનો ~~[illegible]~~ સાંભળ્યું કરવાનો ખેદ અને તેમનાં અ-

"શીવાદિ – એ શીવાદિ દુરાચારીના રાજાઓને અધિક

"બળ અને અધિક પ્રજા કુશળમાં નહીં એ અમારો પરાપૂર્વનો

"ઈતિહાસ ~~[illegible]~~ હતો તે વાત તો આજ દ્રષ્ટિએ લેવી

"અને મારે પુત્ર પ્રાપ્તિ કેવે તો ~~[illegible]~~ પુત્ર મારે પુત્ર કરીને તો

"મારો વારસદાર આજની વાતથી વિદિત કરજો, તેમને

"મારો આ સંદેશો પહોંચાડજો, અને મારા તરફથી

"કુટુંબ કે લીધુંકીનાં માણસને ~~[illegible]~~ ઉપદ્રવ કરો કે બળ

"કુટેષ કરો પણ અહીં મુકેલ મારો આ પરાપૂર્વનો કુટુંબનો

"બાવાના નિરાંતે મારા ~~[illegible]~~ વારસો શક્તિ હશે ત્યાં સુધી

"તેમનો વાંકો વાળ નહીં કરે અને કુળ બદલાશે પણ

"તેમનું રાજ્ય નહીં બદલાશે!"

~~[illegible]~~ માર્ગોનો ઉપર અને તેમાં મુકેલ કરી મુ-

ગલ ઉપર ~~[illegible]~~ રાજાનો દરબારનો વિચાર અને ક્રોધ અને તેના

બદલામાં તેમણે મોકલેલ વકિલ સાથે ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ શબ્દ કેવે ગયો હતો તે આ વચન સાંભળી ગભરા-

ગયો હોય, તેના તેજમાં ~~[illegible]~~ ઓટ આવી, અને દુઃખે ભરી બહુ

કંઈ બોલ્યો.

"મહારાજ, હું અહીંથી આપને વિદાય લેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે."
"આ આચાર્યોએ વિરોધ કરવા મેં આપને સૂચના કરી હતી તે
"કુશળ હતી એમ હવે મને લાગે છે, અરેરે! આ રાજકાજ
"પ્રજાહિતને વાસ્તે તો આપે જ સહકાર ન આપ્યો હત તો
"મારા વચનમાંથી કુશળ ઉપજત. મહારાજ, આપના મહાન
"અંતઃકરણે સામંતને તે વિદાય કરી તેનું કારણ આ હિંદુ
"જ્યોતિષ જુવાર એમ કહે. મરાઠાઓને આપ ગળી
"ગયા હતા તે તો જગત જાણે છે; પણ આપના
"જેવા ગળી મહારાજને મહારાજત્વ તોડી પાડવા કુદરત
"ઉપર છે, આપ આનંદ પામો છો, અને તેમની મેવાડના પ્રસંગોને
"અનિષ્ટકર ધારે છે. સ્વસ્તિવંતો મહારાજ, આપણે રાજ્યોદ્ધાર
"હું આ કુટુંબની રક્ષાને અને આપના અનુયાયીને પ્રો-
"ટેક્ટર. પણ આપે એ સંદેશો ફરજિયાતો પ્રસંગ અત્યારે
"શાંતિ કરવો છે."

મુખ્યરાજે હસ્ત કર્યું: "જુવારીકર, રાજ અને પ્રજાના
"અભ્યુદયના અંકુશ છે. રાજ્યના અધિકારીઓની એકતા વંશપરંપરા
"દ્વારા એકતાને ટકાવનાર રાજ રાખે છે. આ કાર્યમાં
"પિતા, પુત્ર, ભાઈ આદિ સર્વ રાજાઓને એકત્ર પ્રસંગ રાખે-
"તો છે તે કરી મરતો નથી અને એક બુજાગાના રાજાંત કાળ
"બુજાઈને પણ ચાલે છે. તે રાજ્ય ઉપર કુટુંબભાવ રાખે છે. પણ
"રાજ આશ્રયસ્થાનના દેવોમાં, ચારે પાસ વધેલા
"અનુભવ અને વિદ્યાનાં, પ્રજાના ચલણો કરી અને
"તેમાં તેને તે અર્થને પામેલા પ્રસંગો સમાધિ,

"તોડવાનો તકરાર છે – તેમ મહાવીરના ~~[illegible]~~ સ્વજન ~~[illegible]~~ કુટુંબનો
"અગ્રણી ગણી પરસ્પરની કુટુંબ માટે તોડવા તો તે ધર્મ સ્વયં
"છે. ~~તે [illegible]~~ બાયલાઓને કુટુંબ રહેવું તેમ
"અનિષ્ટ છે તેમ તેમને પ્રધાનપદ આપવું પણ રાજાને અનિષ્ટ
"છે. ~~[illegible]~~ પરસ્પરની કુટુંબ માટે સ્વસ્પરનો કુટુંબ તે મેળ
"કુટે તે કોઈ ઓર ન ઘેરે છે અને તે બાયલાનો તેમ તેમાં
"વધારે પડવાનો અધિકાર મળવાનો નહીં, તેમ તે રાજાને
"પ્રધાન વધેલા મંત્ર પ્રત્યે મારાં બાયલાઓના ધર્મ મેળવવા-
"નાં શંકર, તેમ પુત્ર માવડિયો ઘેરે તો તેણે કુટુંબનો બાકી-
"ની અંકુશ વાગવો ધર્મ છે તેમ રાજા ~~[illegible]~~ અયોધ્યાને
"કુટુંબવત્સલ ઘેરે તો પ્રધાને તેના માથે અંકુશ ધરવો ન
"જોઈએ. ત્યારે સૂરસેના કેવળ સંમત હતી; માત્ર કુટુંબ ઓરડો હતો
"કે મારા બાયલાઓનો સ્વભાવ હું ન જાણતો હતો અને ત્યારે
"એવું કુળ મારી વલ્લભાની જાણવાને તેમ હતું તેમ. મેં
"મારો અધિકાર વાપર્યો. તેં તે ~~[illegible]~~ રીતે વાણિ ~~[illegible]~~ ચલાવ
"તેમ સંમત ચલાવી. આપણા બે પરસ્પરની ભુલો સુધારવી
"જોઈએ. હું જાણું છું કે આ બાયલાઓ હવે અધિક ~~[illegible]~~ શોધશે,
"અંબાલિકે, અને સુરાલિકે કુટુંબ કરશે – મારે કેવાણો તેમને મોકલવા
"તેમ તેમના મનમાં વધારે કુશળ રૂઠશે. ~~[illegible]~~ મુખ્ય કરી
"તેનું કે એવું કુળ. મને વિશ્વાસ છે કે પ્રાતઃકાળ પહેલાં જે બાળ-
"તે પાછા ફરશે, પણ કુટુંબના પ્રસંગ અનિશ્ચિત છે. મારે પણ કાંઈ
"પડે તો ~~[illegible]~~ તને કોઈ કુટુંબવાળો અંકુશ ન મળે. બાકી બાળકોમાં
"એવું આવે છે કે ~~[illegible]~~ કુટુંબ મહત્વાં પહેલાં અમારાના સંકુચિતો

"એક પુરુષ ગીત ગાતે ગૃહિણીને ગર્વાધિક્ય કરાવ્યું હોય
"પરંતુ તમારું કે તેમનું મૃત્યુ થાય તો તેમના શોકનું
"બાલ કુળે ઉગે. મૃત્યુનિમિત્તે આગળી સાધીને ચમાં
"શેષ ન પ્રાપ્તે ત્યાં મોકલી દીધા હતા. એ જ પ્રમાણિકાયે
"કું મારો સંદેશાવૃક્ષ ગર્વ કું મારો ~~[illegible]~~ બ્રાહ્મણપ્રદેશ
"તેના અંતઃકરણમાં મુકું છું તે ગર્વનું પોષણ કરશે. આ-
"બ્રાહ્મણ વધને પાત્ર નથી અને ક્ષત્રિયોના વધ પ્રસંગે
"અવધ્ય એવા બ્રાહ્મણનાં અંતર્ગત સંભાળેલા ગર્વ જાણે
"શેકું છે, વધ શેકું છે, અને કુળે કુરીતે મુકુર ધારણ છે.
"કો, કુણ આવે છે!"

પોતાનો દૂત આવ્યો અને ~~[illegible]~~ બોલ્યો.

"મહારાજ, ~~[illegible]~~ તાત્કા રોષના તેના પડી છે તેના
"એ ફરફાર મારી માફિયે નગરને બાહર આવ્યા છે. આપને
"મળવા ~~[illegible]~~ ઇચ્છે છે. આજ્ઞા હોય તો બાહરની ધર્મશાળામાં
"કહી તેડી લાવું – અવધે ~~[illegible]~~ આજ લાવ્યો છું."

"કોણ કુવા છે તે?"

"એક મરાઠી છે. ઇંગ્રેજ ~~[illegible]~~ મળેલો છું એમ
"કુહે છે. બીજો ~~[illegible]~~ દક્ષિણી બ્રાહ્મણ છે તે કુહે છે કે
"શેરમાં ~~[illegible]~~ મળેલો છું" તે ગુજરાતી રજવાડામાં રહેલો છું
"અને હરદ્વારમાં સ્વર્ગલિપ્સુ રામપ્રસાદ નામે તેમાંથી કરી આવેલો છું
"એમના માટે બાકી મળ્યા છે?

"તે જ. કોઈ લોકુરસની આવતી છે તે બધાં કુમાર-
"પાલ છે."

"તું જા. તું બધા રહીને તેડવા માટેનું કોરતે
"બાકાં." કૃષ્ણ ગયો. "નરસિંહ, ~~[illegible]~~ મોકલી
"મેળા કુંડ કરી બધે ~~[illegible]~~ તેડવા ~~[illegible]~~ આ બધાને
"તેડવા માટેનાં. એમને સમયસર આવ્યું છે, એમની
"મેળાને બધી આવું."

નરસિંહ ~~[illegible]~~ ઉભો થયો.

"નરસિંહ, કુંવરના માટે કંઈક બાંધવું કે નહી
"તેમાં મારી બુદ્ધિ મને કામ લાગી છે. ~~[illegible]~~ સાવધાની
"વાપરવી મારી બુદ્ધિ ચલાવ છે. આ કોઈ આવે તારે
"પહેલાં તું આવજે — આમાં આપણું કોઈ કામ પડશે."

"કેમ આજ્ઞા." નરસિંહ ગયો. લોકજાની
આજ્ઞા દેવ. રાણીની ઘેલા. મને આ બાબતમાં મધ્યસ્થ-
તું મારું પણ સ્વાધિક, તાજું અને નવિક, લોકજ
આવ્યું. તે બધા લોકો. મહલમાં ગયાં. સામે
~~[illegible]~~ રાણી લોકો. નિમને પ-
ચ્યારથી ઉભરાતી
મારા ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

"મહારાજ પ્રાતઃકાળ પહેલાં કુકડે કૂકડે એક વાત
"કાન આવી છે તે વાત ખરી હોય તો એકુરીયન બાબિલોન
"તે મહાવાળો ~~આ~~ અધિકાર હરી ખરો."

મુખ્યરાજ હસવા લાગ્યો : "કોણ જાણે, હોય ખરો
"કે ન પણ હોય. રાજાઓને ઘણું રાણિયો તેમાં
"રણભૂમિ ઘણીક કુલાગણ. તેનું તેનું આવરો
"ત્યારે બાજુ રાણીઓને પડતા કુકડા પડશે." કે
"રાણી નમતે કુકડા લેવાં અવકારો આવશે."
"તો કુકડીનું તે તમારી પાસે આવવા દેશે ત્યારે આવશે."

"~~સાચે~~ સાચે છે. આજ તેવાઓ રણભૂમિમાં
"રંગારવાગણ" રાખો ત્યારે બાકું કોણ રાખે?
"મહારાજ, એ રાણીને મોલ પધારો ત્યારે તો
"આપના શરમાલંકાર ફેરાવવાનો અમને અધિકાર."

"હા – હવે કું સમજી. તમે તમારો અધિકાર
"સિદ્ધ કર્યો ખરો. તો ક્યાં કુકું છું – આપણે
"મોટા ~~કુલિ~~ કામમાં રહ્યાં ગયો છે તે મારે
"કુકડા વારો આવશે કે નહી તે જુઓ ફેરો ત્યારે
"નમતે કુકડીશે – જુઓ પડે તો રાત્રિએ ગયે તે કુકડે
"જુઓ પડે. ક્યો, દયાનગરમાં આ ~~કુકડા~~ કુકડાનો કોણિ-
"યો" – રાજાએ ~~કે~~ રાણીને કોણિયો બતાવ્યો, ~~બતા-~~
"ણીએ ઉત્તરવાના કુકડે લંબાવી, કોણિયો બતાવ્ય-
તો બતાવ્યો ~~કુકડાએ~~ અધિકાર કે કુકડાલ કુકડી હસી

ફેરવ્યો. રોમાન્ટિક રાણીએ આખો કોલિયો નરાવ્યો.
લોભન કુરી ~~[illegible]~~ શૈલ્યાકાર રાજાએ રાણીને
હાથે ઝાલી અગાશીમાં લઈ ગયા. ત્યાં મધ્યાકાશમાં
~~[illegible]~~ સંદૂકડી લેવિત ~~[illegible]~~
રાજાના હસ્તાક્ષરવાળા અહીંગારેલા ~~[illegible]~~ કંકાવટા વાંકા
~~[illegible]~~ પડેલા ~~[illegible]~~ પેઠે ~~[illegible]~~ સંકુચિત થઈ
વિલીન વિલીનતા ~~[illegible]~~. રાણીના તેજસ્વી નાજુક
નખો નખો રાજાના હાથ પર ~~[illegible]~~ પડતો ~~[illegible]~~.
ગયો તેમ તેમ રાજા તેને ઘાલી ફરવો કાલનો ગયો,
~~[illegible]~~ વધારે વધારે રોતી રોતી રાણી પતિ વિના બાકુ
કોઈ ન જોઈ એમ ગાવા લાગી, અને પોતાની ઉંડુકની
ઘાલી ~~[illegible]~~ કાલા રાખવા રાજાના ~~[illegible]~~ જોવા લાગી.

"રજપુતાણી જાણી રે ધીરો કુકણ કાળજું ધીરે,
"રણધીરો ધીરો રણ ચડે ત્યારે કોરડી લીલી ન ધીરે! રજપુતાણી.

"લીલી તે લાકડે લાકડાં, ધીરવટ ચડે પરદેશ,
"ત્યારે કુંઠે છે આગળી રાજ કે, કાલ રણકુંડેનો કુંડાવેશ —રજ.
"જુવિ ચાંચુ પડે ~~[illegible]~~ ધોલડી! તો તે માનવીકુળ ધેલ જાય,
"કુકુંડ ન કરે કુંડી કોરડી, એનાં ચાંચુ પડે કુંકે જાય—રજ.
"બુલબુલે આવળો કુંકેળ, ઘાટ લીલો સમારીશ મેળ,
"પાછે પાને ન આવશે નાકેળ, કુપરીનો આશિષ છે—રજ.
"રણ રાજ કુકશે વિણ કોરડી, ધીર રાજ કોરે રોકી નાર,
"રણાંગણ લહરી લોહી વારડી, ત્યારે મોખારે ત્યાં તેમાર—રજ.
"પણ મળે આજ તો તેરવા તો તે આવરદાનો ચાર,
"રણધીરો ધીરો રણ ચડે. ત્યારે કુંકી તે પડશે કમાર? —રજ.
"રણધીરો ધીરો રણ ચડે, ત્યારે કુંકી તે પડશે કમાર? —રજ.
"પ્રાણપ્રાણી શોભતા પ્રાણપ્યાં; એવે વેધાણી વિણ પરદેશ! —
"રજપુતાણી લાડ ન મૂકજો ~~[illegible]~~ રાણે રોકજો કે દલનો દોષ
રજ—૦

કુંકે મારૂંધારો

એટલે રાણી મન બળવાન કરી સામા ઉભા રહી એને
હસીને બોલી: "મહારાજ, મળ્યાં તે ખરું તે મળ્યાં રહ્યું
"તે મોટું. અવકાશ હોય તો દાસીઓને કંઈ આજ્ઞા આપો
"તેને પુત્રવિનાની પુત્રની પેઠે પાળજો."

મુખ્યપ્રધાનના મોંએ આ વચનથી કંઈક નવાઈ
રાણીને મોઢે હાથ મુકી ~~[illegible]~~ માથું ધુણાવી
કાલા બોલ્યો: "મારા ગુરુરાજ! આપ આજ્ઞા
"કંઈ કરવાનું નથી. આપણા રાજકુળો નીચા પડે તેવા
"દેખીએ. હું વિદ્યાધર થઈશ તો ત્યારે ~~[illegible]~~ કંઈ
"કરવાનું નથી. હું ન હઉં તે કંઈ કુલક્ષ હોય અથવા
"કુલક્ષ વિના આમાંથી કશું આવે તો ~~[illegible]~~
"નરશેખર ~~[illegible]~~ અને ઘેલિયો મારાં પરણેલા
"પ્રિયાનું છે અને એ બે ઉપરાંત બીજું કોઈ શત્રુપક્ષ
"છે – રાજકુળ ~~[illegible]~~ ઘરમાં રાજકુળની સારી
"બગાડણીની વાત છે" ~~[illegible]~~

"મહારાજ! એ આજ્ઞા હું પુત્ર પેઠે પાળીશ."

ઘડી પછી મૌના રાણી બોલી.

"મને તે વાતનો પૂરો વિશ્વાસ છે. રાણી!
"પુત્ર નથી તેનો અફસોસ ન રાખવો."

"મહારાજ! તમારી વારસ તેને ઈશ્વરે ધાર્યો હશે
"તે જ ઠીક. આપ છતાં મેં અધિકાર ધરાવ્યો નથી તો આપણા પા-
"છળ ~~[illegible]~~ એ કરીશું છે. વિદૂષક છે તે વિદ્યાધરીઓને કે
"~~[illegible]~~ અધિકારને લીધે અમારા કુળ પ્રણાલીએ પોતાના સ્વામીના રાજ્યાભિષેક પછી

"પરાયાં બાળકોને બેસાડે છે. જે રંડાયો બલિયસિંહ
"સિંહયો કરતાં વધારે ~~[illegible]~~ કુશળ છે. મહારાજ, જે સ્વામી
"માધવનું ધન ગઠુંઘેરીને સંસારની વાસના રહિત છે તેનો
"સ્વામી માધવના સંસારમાં કોઈ જૂનનાને લાયક એવો નથી
"સિંહયો પોતાના નીચકુળના સંસ્કારને લાયક. મહારાજ,
"મારાંના સંસારમાં આવે જૂનના રાખ નહિ. મારાં
"કુળ પરમ શુદ્ધ અને ઉચ્ચ છે. મહારાજ, માધવનું ધન
"ક્યાં સંસારમાં રહી ગયું છે! એક સ્વામી કુળનું જે
"~~[illegible]~~ રહેલું છે અને રાજાનું ~~[illegible]~~ મહા-
"રાજ, વધારે બોલવું તે ~~[illegible]~~ મારા કુળને ઘાલવું નહિ.
"હું આપને પગે પડીને, આ મારો કુળપતિ સુંદરી
"કુમારી, મોગલ માટે કહું છું કે ~~[illegible]~~ આપની જેવી
"આદરાઓ મારા કેટલા એક કુળ પછી બળવાશે — મારાં
"કુળ બળવાશે — મહારાજ, આપ રાણાનાં ~~[illegible]~~ મારી એવી
"સ્વરૂપે રહેલો — ~~[illegible]~~ સિંહયાનું રાણા તે જ સિંહયાનું આ-
"રાણ." રાણી રાજાને પગે પડી, પગ ચુંબ્યા, અને રાજાએ
ઉઠાડી ઉભી.

"પ્રિય રાણી, તારાં વચન પર મને શ્રદ્ધા છે.
"મને ખબર છે કે સિંહયો પવિત્ર રહે છે તો પોતાની
"ઇચ્છાએ અને પારકી ~~[illegible]~~ ઇચ્છાએ નહી. રાણી! તારી
"પવિત્ર ઇચ્છાઓ, એ કુળના સંસ્કાર, અને કુટુંબના શોક
"ઉપર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. — ~~[illegible]~~
"પ્રેમ સિંહયાણી! — જો, કોઈ દૂર ઉડે છે!"
અચાનક અટક્યો. "આપણાં મોત બાદશાહ કેવી પુત્રી.
"આપણા મહાપુરુષોમાંથી ગણાતે જે લહો ન આપણા પગે આવતું

"કોણ કહી બોલાવ્યા છે તે સત્વર આવશે". એવામાં બોલાવું હતું એટલામાં એકાએક રાણી આવી ગઈ.

"કેમ બે તે જ બોલાવ્યા?" મહારાણે પુછ્યું.

"એકાંતમાં એક વધારે શિરસ્તાદાર આવ્યા"

"અમે નહી, તે કામ કરવાનું તે તો એકલે જ કરે."

"છતાં વળી તેને આવવા રજા આપી છે."

દૂત બે જણને લઈ અંદર આવ્યો. મહારાણ ગાદી ઉપર બેઠી. પાછળ મુરારશંકર બેઠો. આગે દૂત અને બે નવા પુરુષો ઉભા. મહારાણે શિર ઉંચાવ્યા તેમના મલાયો શીલા અને લીધે લાંબો કરી આગે રહેલા દિલાજુ તા બેઠા.

એકને માથે મરાઠા પાઘડી અને બીજાને માથે દક્ષિણી બ્રાહ્મણશાહી પાઘડી હતી. દૂતે બોલી આરંભી.

"મહારાજ, આ સુલતાનરાવ નામના મરાઠા "છે અને આ કુશેશ્વર શાસ્ત્રી છે તે આપને પોતાની "ઇચ્છા નિવેદિત કરશે. સુલતાનરાવ, આ મ અમારા મહારાણ" "તો પાછળ અમારા પ્રધાનજી છે — કોઈ પરવાનગી લો."

કુશેશ્વરશાસ્ત્રીએ વાત આરંભી.

"મહારાણ સ્વદેશાભિમાનની કીર્તિ અમારા "આગળ અરજુદાર નાનાસાહેબ પેશવાને કાને આવી છે અને તેમ

"અત્યંત ઉત્સાહથી આપણા પક્ષે ~~[illegible]~~ આપણે
"મોકલેલા છે."

"તમે જે જણ નાનાસાહેબ પાસેથી આવો છો?
"તમને એકલા નાનાસાહેબે મોકલ્યા છે કે બીજા
"કોઈનો પણ નિર્દેશ તમારી પાસે છે? તમને તેમણે
"જે મોકલ્યા છે તેનો પુરાવો શો?" મુજરાતે પુછ્યું.

"ધન્ય છે મહારાજની બુદ્ધિને!" કૃષ્ણ-
શાસ્ત્રીએ ક્રોધાવેશ રાખીને કહ્યું: "કુમારસાહેબ, મહારાજ-
"ની બુદ્ધિની કીર્તિ તેવી સાંભળેલ હતી તેવી જ છે.
"મહારાજ, આપને ખબર હશે કે ~~[illegible]~~ ઝાલમગીર
"બાદશાહના દરબારમાં ~~[illegible]~~ મોકલાયો ~~[illegible]~~ પરાજય
"કરવા શિવાજી મહારાજે ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ રૂબરૂ આવેલો હતો તેવો જ ~~[illegible]~~
"આજે આવેલો છે."

"આજે તો મુસલમાનો પણ ઘણા ~~[illegible]~~
"અધર્મી થયા છે" — નૂરારોડ પાછળથી બોલ્યો. તેના
તરફ વાંકી દૃષ્ટિ કરી કડક મોં કરી ~~[illegible]~~ નૂરા
રોડ ~~[illegible]~~ જવાબ દેવાનો નિરર્થક કરતો
હોય તેમ ફરી બોલ્યો, પણ પછી ઉપમા પડતી મુકી
બીજી ઉપમા આપી.

"મહારાજા, સમુદ્રમંથન વેળા દરમ્યાન આપે દૈત્ય
"અને દાનવો એકઠા મળી કાર્ય કરેછે —"

મુજરાતે તેમને કહ્યું: "નૂરારોડ, આ ઉપમામાં

"તું દિવ્ય કુલાડે એમ નહીં. શારદા મહારાજની બુદ્ધિ
"આગળ ~~કુંડ~~ પોતે વધવાનો તેં ~~વૃથા~~ પ્રયત્ન કર્યો.

"મહારાજ, મર નેવા શિષ્યોના પ્રશ્નોનો આવા
"અમારે ગુરુમહારાજની બુદ્ધિ ~~ન~~ સમજવા ધ્યેય નથી": ~~મુકુન્દ~~ નૃસિંહે કહ્યું.

શારદા પ્રસન્ન થયા.

"મને લાગે છે કે તમારી ઉપમાંનો કાલે
"પણ ચૂકાઈ છે તે એક ~~મ~~ મંદિરમાંથી
"રત્નો લઈ જવા માટે ~~ઓ~~ તેરલે દેવોએ દૈત્યોને ~~આપ~~
"દૂર કર્યા ~~પ્રસંગ~~ તેમ લાગે, ~~પણ~~ ~~પ્રસંગ~~ ~~ગરજ~~ કરું" — મુકુન્દ-
રાજે પૂછ્યું.

"~~ધન્ય~~ છે રાજનીતિજ્ઞ મહારાજને! મુકુન્દરાજ
"કહ્યું તો છે." શારદા મહારાજ બોલ્યા. મુકુન્દરાજે પાછળથી
નૃસિંહને કહ્યું ત્યારે મારી ગમતી કહ્યું: "દેવોએ ~~તો~~
"એ જ કહ્યું ~~હતું~~." — મારીને ~~બોલ્યા~~ મુકુન્દરાજે કહ્યું:
"શારદા બોલ્યા, "~~કહ્યું~~ રાજકાર્યમાં એક
"કહ્યું રહ્યું છે ~~કે~~ ઘડપણને જ આ વિચાર રાખવો".

~~મુ~~ મુકુન્દરાજ બોલ્યા.

"બાઈ માણેક, ~~તેમ~~ તેમણે ~~ઉચ્ચારેલ~~ ~~નથી~~ ~~કંઈ~~
"ઉચ્ચારો છો ~~કે~~ ~~મુ~~ અમારા માટે ન ઉચ્ચારે છે" નૃસિંહ
~~લઈ~~ ~~આવ્યા~~ ~~કુંડી~~ બોલ્યા.

શારદા બોલ્યા કહે: "હારે મુકુન્દરાજ, મને
"~~કહ્યું~~ ગુરુમહારાજનો અનુભવ છે. ~~સંદિગ્ધ~~ દૈવિક એક

"શાબ્બા આમ બોલ્યા, પછી મરાઠાનો આ વાઘિયનોને ઘરમાંથી લાવ્યો, અને તેણે એકેકું બધાને પોતે વાત સમજી લીધી.

"રાજાસાહેબ, અમારે કોઈ દુશ્મનાવટ છે તેનો "શોધવાની શોધખોળ વધારે મહાબુળ કરવાની છે. પણ "હાલ દુશ્મનાવટ અમારા કુંડા બોલમાં બોલ કુદી "પડું-નંબર આપે કુંડા કુદી દીધા તેવા દરેકે "કુદી રહેવું" ~~આવ્યું~~

મુલ્યાસાહેબે કુંડુ આપ્યું. "બોલોબોલો "બોલો"

"બુવા સાહેબ," કુમાર બોલ્યા, "આજ "કુંડા આ દરેકના બોલમાં ~~રાજ~~ પરદેશ આવ્યા તેમાં "ઘેડોનાં રાજ તેમની ચતુરતાને લીધે આવીને "વધારે બહેતર છે"...

મુલ્યાસાહેબના મુખમાં ઉંડો વિચાર પેઠો, અને "~~[illegible]~~ મરાઠી પોતે કુદવા વાળા મુખ્યના સમજાવે મુદ્દો કેવી આવાજ વધ્યો. તેણે બધુંકે આ કોઈ દલકુ પોતાના કમનસીબ માટે પોતે રમવાનો, ~~[illegible]~~ અને વિચારશીલતે બોલવાને વિચાર-શક્તિ કુરાવ્યા.

"ત્યારે, કાલેલ, આ સમયે કશું કહેવું
"કરવાનો કોઈ મહાપુરુષે માર્ગ શોધી કૂકાડ્યા છે.
"આ બંધુકુળ ગાયકુકરની ચરણની
"કુંડી ચલાવી છે તે તો કંઈ ગાંડો ગોળો છે, પણ
"આપણા લોકકરણ આપણાં અજ્ઞાન માણસ
"રહ્યાં તેમ ગાંડાઘેલા લોકો ચર્ચ કુસંસ્કારનો ભોગ
"ગાંડાઓને ગાંડાઘેલા કોલેજ આપણા નરક
"ઘેંચવાનો ગાંડો ગોળો છે તે તે કુકુળ
"કૂદાવે છે તે અમારા શિવાજી મહારાજના
"સમયમાં "ડોંગરાજ બાવજી દેવ" એવો એક
"હતો તે હાલ આ ગોળો શિષ્ય કરીને
"તે એવા બાળ અનેક ગોળા છે, પણ અમારા
"એવા ચતુર રાજપુરુષને તો તત્ત્વ કૂટવાનું
"છે તે બહુ છે"

"કાલેલ, એ તત્ત્વ એવું છે કે ઈશ્વરની
"ઇચ્છા કુદરતી છે તે તેમના અસ્તિત્વનું ચિહ્ન છે
"– શત્રુનો અસ્તિત્વ આવે આપણે નહી માનીએ તો
"બીજો કોઈ બાકી તે શિષ્ય તો અમારા એવા શિષ્યો
"કેમ નહી માનો! કાલેલ, ઈશ્વરની મતિ
"કુંઠ થઈ છે, વિચારશક્તિ કરવાં હવે તેમને ડર
"લાગે; આજ કુંઠ તેમને પરંપરાની ભૂત હતી તે
"કુદરતી પણ હવે તેમને અંધશ્રદ્ધાની ભૂત લાગી છે

"મહેલ, ~~[illegible]~~ લગ્ન મુજે લાગે તે આશ્ચર્ય પુરી કરે
"પણ અમારા અને રાજા કે બેટા મુજે ~~[illegible]~~ કુટુંબને લાગે
"તે જુ આશ્ચર્યકે તો પુરી નહી પડે — એ અમારાના મુજે
"ઈશ્વર બરાબર હવે લાગે. તે હવે કુટુંબને દગાકુ લેવા
"દેવો નહી. મારેલા પરિવાર તો આજ કાલના; પણ અમારા
"શિવાજી મહારાજના કુટુંબ આગરામાં તેમણે શું કર્યું? હવે
"તે કુંજ નથાગે! આપને કુટુંબ દેખાંત બોલાવે? અમારા, ~~[illegible]~~
"મોરોપંત, નાગાજીરાવ, કુલાબરાવ, બાજીરાવ આઉટ અને બેટા
"મહેલને કુટુંબ કુટુંબ બાગ ગયાછે! કુટુંબ કેવાયા કુટુંબ
"કુ દગાકુ નહી લેવા દઈશો, કુટુંબકુ કેવાયા કુટુંબ છે
"તમે નથારી પ્રજા ઉપર અત્યાચાર કરીશો — કુટુંબ માર
"અમારી પ્રજા ઉપર અને અત્યાચાર કરીશો તો પ્રજા નથાગી
"આવશે — તેમાં નથારા બાકરાં શો અત્યાચાર કરીશો? પણ
"આવશે — તેમાં નથારા બાકરાં શો અત્યાચાર કરીશો? પણ
"આ તો બહારના છે. ~~[illegible]~~ તે વધારે પાપ — તેમાંકુ
"~~[illegible]~~ હરો તો ત્યારા બાપે ~~[illegible]~~
"હરો — પણ મને એ મુજે લાગે છે — તે આ કારણ
"કુલીને કેકુ તે કારણ કુલીને તમે તો સ્વારા
"કુટુંબનો! કુટુંબના કુટુંબ ~~[illegible]~~ રાજા લાયા! લગ્ન
"સાથે લગ્ન! દાસ કેકુ? મહેલ! આપ બુદ્ધિ કેવી છે
"તેમાં તો બધાના રાજા પણ કુટુંબ નહી કરતાં, તો!

"તમારે તેના પરિણામ અંગે ચિંતા ન કરવી! પણ મારા
"શ્રીમતી કે આવો ભાગ કરી નહીં આવે! આજ આવ્યા-
"તો બારી તેવો કુલ તમારો! હવે તો એકરીતે અને
"એક અંધ! તે લોકોની દૃષ્ટિ પણ સમજ છે તેમાંનું
"~~લોકોની~~ દૃષ્ટિ લોકોને સમજાતું છે, અને દૃષ્ટિ સમજાવો
"સમજાવો છે! શું માટીના, બુદ્ધિ આપણા લોકોનું સદ્-
"બાબતે! આજ લોકો અને મુસલમાન ઇંગ્રેજોને કુટાઈને
"તે એક દિવસ. મુસ્લિમોમાં ભાઈચારો ~~આવી~~ જાગી અને
"મુસ્લિમ સિંધિયાના લશ્કરમાં ભાઈચારાની ભાવના હતી
"તેમ આજ આપણા લોકોના લશ્કરમાં છે. ઇંગ્રેજોને કુટી
"કુટીને કુટીશું! ~~મરાઠાઓ~~ મરાઠા, રજપૂતો, રજપૂત-
"બાબતે, કુટુંબવાળા, ~~અને બધા~~ કુટાઈને, અને બધાં કુટેલાં
"કુટુંબનાં નામ દેવું! ~~મોટા~~ મરાઠા, રજપૂતો, ~~મુસ~~
"મુસ્લિમો, ~~મુ~~ મુસલમાનો, મોટાભાગે, ~~અને~~ બધું
"એક થઈ ગયો છે. આ બધા ભાઈઓ દૃષ્ટિમાં બગડીશું.
"તો તમે અમારા સરદારોને મદદ દેશો તો દીલ્હીના
"ભાઈચારા ~~અને તેમ~~ ની સેના પાછળ તે તમારા સાથે
"બધાં અમારા કુટુંબો — આપણાં મુસલમાન તમને
"અમારાથી. તો મદદ નહીં કરો — તો હાલ તો મદદનાં
"છિયે અને અમે બધા. કોઈ તમારો સત્યાનાશ
"પરમકલ્યાણ! આપણાં દેશ, આપણા ધર્મ, આપણા

"ભાઈ – અહિં એક કેદી તે આ ~~[illegible]~~ મહિનાથી લાગે
"રાજાને દરિયાપાર કરીશું. પછી કરી કરી નહીં આવે."

"તમે અમારા સરદારોના નામ પુછો છો તો સાં-
"ભળો. મુસલમાનમાં દીલ્હીના ~~[illegible]~~ તખતનો માલીક
"બાદશાહ અને હિંદુમાં પૃથ્વીરાજ નો માલીક
"આપણ નામના મહિમ. મારો, હું મરાઠી છું પણ દેશ
"અને ધર્મને કાજે મુસલમાન અને રાજપુતોને મુંઝ
"વવાનું છું. ~~[illegible]~~ તમારા રાજપુતોને ~~[illegible]~~
"ઉશ્કેરવા કાજે છીં, અને ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ અને મારાથી આ સૂર્યવંશની આબરૂને
"ઝાંખો કેમ છે. હું તમને ખરેખર આજ છું તેની
"ખાતરી લઈશ? પણ આ ~~[illegible]~~ સોદેબાજી બરો
"બરાબર લઈશું તો અમારી પાસળ સેના.
"નાશુ, અને વધારે લઈશું તો અમારી પાસળ સેના.
"ઝળકાય છે" – બોલતાંબોલતાં આપણ અને મુસલમાન
રાય બંધ પડ્યા.

મુસલમાન શેઠ મુખેથી બોલ્યા: "હું ધારું છું કે
"હવે તમારે મારા દાવ કે ના તો ઉત્તર લઈશો કિંમે"

"એ જ. દાવ કે ના કહી, તે સત્યવચ કહીશું કે
"અને આટલાં કે દાવ કહેવા છે તે નાનું કામ
"~~[illegible]~~ પ્રાતઃકાલમાં અમારી સેના રાજાનગરીને ઘેરે
"સમજાવે."

"[illegible] "ઠીક છે — એ અમારે લેવાનું છે. દૂત,
"આ બે મહાપુરુષોને લોકોના સંઘમાં અધ્યક્ષ [illegible]
"લેખાક અને તું તેમનો સત્કાર કરજે. અને બે મહા
"આ વાતનો વિચાર કરી અધ્યક્ષોમાં ઉત્તર કરવાને
"તમને પાછા બોલાવીશું."

મધુકરાજે આમ કહ્યું કે તુરત મહાગણેશ
બે મહા રહ્યા. સુરાધિકર પાછા દૂર વાટી આવ્યા
અને મધુકરાજની સલાહ લીધી. મધુકરાજ કંઈ
નાક દેવા લાગ્યા.

"કેમ, મહારાજ, શો વિચાર કરો?" સુરા
ધિકરે પૂછ્યું.

[illegible] — "તું શું ધારે છે?"

સુરા — "[illegible] આવી અને આમ, મદ અને
"પ્રીતિ, આદિ સર્વ મુનાલરાયે બનાવ્યા છીએ."

મધુ — "આ રાજકાજમાં અંગે પરસ્પરકુટુંબનાં બાંધ
"દીધાં!"

સુરા — "તેમના શીલાદિ સર્વને પ્રત્યક્ષ છે"

મધુ — "એમનાં સંગાથે આપણે દીધિ ધરા!"

સુરા — "આપણાના કુટુંબોમાં પરિવર દીધ નિરાધાર"

મધુ — "પૃથ્વીપંડિતોને કમલિના શિલાને સમજન કરવાની
પણ રીત કરી હતી?"

સુરા — "હા"

મુક્ત.— "આપણે હાલ કરીએ તો આપણી પછી બાળ
"બાળા પંડિતના ન ચાલશે."

ગુરા.— "પણ આ શિષ્યને સમજવા કરતાં બાળ પંડિતો
"પણ હશે."

મુક્તાબાઈ હસી પડ્યાં.

"બા. તો. હવે હું એ વાત સમજાવું. આપણે
"મોટાં મોટાં બાબ કીધાં તે સાંભળી બહુરીને નહી.
"મેં પોતે પણાં વિચાર કરી લીધો છે."

ગુરા.— "શો?"

મુક્ત.— "આ પછી પડ્યાં છે તે તો. તે રાજવાડા
"ઓરોજના પક્ષમાં બહુરોના છે તે ગણાવું. કુટુંબીકના, બંધુ,
"પતિયાના, બાળ, આપણા પક્ષ રાખશે, પંડાના, અને. કુંવારાં
"તરફના તરફના અનુયાના વંશના રાજવાડા — કુટુંબ
"પરાક્રમી — છે તે તો. ગાયકુવાડ, ગ્વાલ્યર, ઇંદોર વગેરે.
"અને એ ઓરોજના પક્ષમાં છે. બાળ સાથે સાથે
"ઓરોજના હશે તો ઓરોજનો વિજય વધારે
"તેમ તેમ પક્ષ વધારે. હું છેક વિચાર કરીને કહું છું."

ગુરા.— "ગાયકુવાડ, ગ્વાલ્યર, ઇંદોર, અલીગઢ,
"એ ન ગણાવ્યાં."

મુક્ત.— "મેં ન ગણાવ્યાં તો નહીં ગણાવ્યાં. મને તો ખબર
"ક્ષત્રિય રાજા ક્યાંથી."

ગુરા.— "પણ ઓરોજનો વિજય વધારે ખરો? બાળ
"બહુ ખાસી છે."

મૂલા. — "બાહુલાબાઈને આકું સંબંધ નથી તો મેં
"કહ્યું હતું જ છે કાં કે ઇંગ્રેજ બાબિ. કે લોકમાં
"એક કુટેવ છે — પ્રથમ મૂર્ખ કહેવ ઉંધે અને
"પછી લગો એટલે લોકાવર."

ગુલા. — "શેને રીતે?"

મૂલા. — "આ દાનકુંવરનું વાહન નકામું ઉભરાઈ છે. બાબાના
"લક્ષ્ય બધાંને હોય તે એમને પણ હોય. પત્ર મૂર્ખ
"કેવા કે પ્રથમ ~~[illegible]~~ આવ્યો, પછી પરમાર,
"પછી ઝૂર ધાર, પછી ભાગા આવ્યા અને પછી
"થોડી ~~[illegible]~~ લાગો આવેલ ~~[illegible]~~ સમા ધાર્યાબાદ,
"લગે તે કાઢીના દબાણ પછીને ~~[illegible]~~ ધાર."

ગુલા. — "એ કાંઈ સમજાતું નથી."

મૂલા. — "મેં વિચારી લેતું તો ~~[illegible]~~ દાનકુંવરને ~~[illegible]~~
"ન લિયા ધ્યાને લાગે કે બાબા રીતે તે તે
"રાજાએ એ લોકે કરાર તોડી સ્વાહા કરી નાખ્યા
"તે રાજાએ અકબર બાદશાહને ઇંગ્રેજોને દગાથી
"કે દાનકુંવરે કે બીકુંવરે પોતે આવેલાં. પછી
"પરમારે કે હાથે આવ્યાં તેનું કરવા ~~[illegible]~~ પરમારે
"એટલે આવાને બધાને પકડવા મુકુંદા કોલિયા ~~[illegible]~~
"કરી સ્વાહા કરવા માંડ્યા! ~~[illegible]~~ પણ અમારાં રાજાએ
"મારે એકમાત્ર કરી હાથે ચાલિયો ~~[illegible]~~. દુઃખ તો કે
"એ અકબરના રાજા ~~[illegible]~~ ઇંગ્રેજ પકડાઈ
"તે એમનાં કુરબેદારી રાજાએ ~~[illegible]~~ એટલે આવાનું

"કુંડી તે ઘોડાના મોમાં કોણ ફુલાડે છે."

કરા. — "પોતાનાં છોકરાંને આવે તે બીજાને "કેમ ન આવે?"

મુક્ત. — "મુજ બાબતે આવે પણ કરા- પણ એક મુદ્દો "કોઈ પારકાને આકું નહિ — કારણ કે કારણ પોતે-લિખિત- "એ છોકરું — દીકરાનું રાજાએ લિખિતનો મોટો મોટો રોકાયો "કારણકે રાજાએ છે. લિખિત પગરણે "બીજાને તરી આવે — કારણ કોઈક દીકરાને "કરે છે અને છેડે બીજા પગલાં ભરતાં વિચારે "કુદે છે. મને એ કર નહિ — પણ એ કર- "કુદાતો કર લાગ્યો છે તે શું કુદે છે તે જુવે છે?"

કરા. — "હા"

મુક્ત. — "આ દીકરાને કુદવા તરી દે અને રાજાએ આપ "કરો એ બાબતે આપણા રજવાડાઓમાં "કુદવા કારભારિયો રજપુતાણીઓને કરાવા કોણ "ઘોડાના છોકરાઓને ગાદી પર બેસે છે — પણ "વિચારવા રાંડો વિચારતા નહિ કે ઘણાના વારસ "કોણ ઘોડે કુદવા વધારે સરળ છે, તે એ કોણ "ઘોડો ગાદી પર બેઠો પછી તમારે આપણા બાબતે "એટલે નહી બાબતે આપણા નહી બાબતે તો પોતા- "આ કુળ ઉપર બધું. તેની. બાબતે. બાકી, રજપુત "ગાદી પર બેસશે તે તમારી ગેરહાજરી નહી કરે."

પોતે કિમાં કુદેલા રાજાને એ ઘડાનો કે તમાં કુદે છે કે એ તે ગાદી તે બરાબર પકડે પણ પડે નહિ. મુક્ત એ લિખિત મુજબ રાજકારણાને આવુ નહિ, બાકી લિખિત આધિરે તો મોટો માણસ પોતાને આવે એટલે આપણા માણસ એને મારતુંમાં કેમ કહ્યાંને રીત મોટો કુદવાને બદલે નાનો રાજાનો પણ તોડ કરવાનું.

આપણા રાજાઓને બે તેમને લિખિત બાબતે તેઓને એમનો મુક્ત ઉઘડશે તો લિખિત સાથમાં આપણા આપણા મુજબ રાજાઓ આપણા રાજાઓમાં છિદ્ર હશે તો એ મુશ્કેલી એ લિખિત સાંભળવાને ઘોડાના ઘોડાનો કુદશે તે સંકટમાં હાથે બાકી- પણ એ મુશ્કેલી-બાબતે નહી રજપુતાણીઓ તો મુક્ત ઘોડાના ઉપર લિખિત રાખતી.

રૂપા :- "ત્યારે આપણે શું કરવું? પેલા વાર ~~નુ~~
નુ દિ છે"

મૂળજી :- "છોને બોના. સોમંતને કેવાનો ~~કામ~~ પણ પણ.
"બાકી આપણે તો વિચાર કર્યો છે જ.
"આ કાંઈ ઘેરાણ કહેવાય નહીં અને જે ~~બોલ્યા~~
"પહેલાં આપણે બધાં બોલીએ તેમણે ઘેરાણના
"જ પહેલાં છે. એટલે આપણે બોલ્યો બોલ
"પાળવાનો છે."

રૂપા — "બોલાવું, ત્યારે?"

મૂળજી :- "હા, બોલાવ"

રૂપા બહાર ગઈ અને થોડીવારે સોમંત લાલો
મહિજી ઉભા ઉભા વાત કરી. મૂળજીએ નરવાર ~~ન~~ નમાવી
ઘર કુશી તેવર જે લાવે રેકુલ ઉભો અને બોલ્યો.

"મોમ તમારી કહેલી વાતનો વિચાર કર્યો છે.
"તમારા આવતાં પહેલાં કુંવરના સરકારને અને બંધાણ થુકવા
"પિંડે અને જેનોલ દેવાનો અમારો રીવાજ નથી. છતાં
"તમારા કુટુંબનો વિચાર કરી બોલાં પણ તમારો બનાવેલો
"કર અમારા કાનમાં અડકતો નથી અને બાકી વાતો તો
"ખુશ ઉપર બોધણ લિધા છે. માટે રામ રામ."

રૂપાબાઈરાવને ઉપાડે ~~ન~~ ખુશી થઈ અને રોકાઈ
રામરાખે. જે બધાં કુંટુંબ બોલ્યાં બાદ ઉભા ગિરાસમાં મૂળજીએ
બોલ્યો.

"દૂત! આ લોકોને લૂંટ અત્યાચાર અટકાવું જોઈએ.
"તે અને કુકુલી એમને આવવા દીધા અને
"આપણા રાજ્યની બહાર જવા કુંડામાં કુંડો મળી રહે
"તે માટે પેલ આ રાજ્ય છોડવા એમને આજ્ઞા કે
"ઘડીની અંદર છે તેને અને તેમને ચાર ઘડીનું
"અત્યાચાર આપું છું કેટલો કાળમાં આપણા
"માણસોને સોંપ એમને આપણા રાજ્યની હદબહાર
"છૂટાં કુકી આવ. પછી પાછા આવશે તો રાજ્યને
"તે રાજ્યનો ભાગ છે. અને ગુલાબકુંવર, એક ખબર
"છે કે આપણી રાજધાની આપણને કુકુના ગાલ્યા રીતવાર,
"કેવળ આપણને ડરાવવા અને હેરાન કરવાના હેતુથી
"આ લોકનું લશ્કર આપણી હદમાં આવેલું દેખાયું છે.
"તે અર્થ લશ્કર આપણી સેના કુકુલી રાજ્ય-
"બહાર કુકીઓને તેમાંથી ન પકડાય તેને ઇંગ્રેજને
"ઘ્યાને કુકે - કે આપણા તેમને અવરાવવું ન પડે.
"તેમની માગણી લાંબી લાગે તે બધું કુકે. ગુલામગીરી
"રાજ્યમાં હરામખોરે લોકે આમ આવી શકતા નથી. ગુલા
"નગરીનો રાજા બનાવો છે તે હવે
"એમ રીતે માણસોને પછી પડી: "કુકુનો!"
પાંચ આત રાજાનો બહારથી આ બોલ બોલાવામાં

કોલ્યો અને રાજાના માણસ તેણે શિરપર ઘાલી. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ રાજા પ્રધાન શીખવે ઉઠી ગયો.

"જરાસંધ, બોલાવું છે તે ઘેરે તેના માણ

"રાજન્. જરૂર પડે તો જરાસંધ. કું હવે ઘેરાય!"

જરાસંધ ગયો.

શેરબાગડામાં જ્યાં જ્યાં રાજાએ મળ્યા ~~[illegible]~~ વિચાર કરવા લાગ્યો.

"કાલ્યો કાલ્યો તે ઘેરાયે મરકાયે. દાદુના જાનુમાં

"ઈંગ્રેજોને આ સમયે સાચો. પાકલ મરાવા દઈ વજર લેવો

"એ રજુવાતો હવે ઈંગ્રેજો જાણે છે છતાં આમ ખુલ્યો. ગમે

"મોટાનું પણ મુશ્કિલીનો મેળ કરો!". રાજા ~~[illegible]~~ મોકલો

મોકલો મડમડ દીધો.

"પણ ~~[illegible]~~ આટ રાજાએ તું ~~[illegible]~~ મારા

"કેશો તો મારાઓ આવશે આપશે. મોટું કરશો તો મોટું શીખવીશું

"તે ખાના આશો તે મુકવડાવશો; અમારા રેડુ ~~[illegible]~~ સિંધિયા રાજા

"ઓ! અમારા રેડુ રાજાનો! તેણે જાણ કેશે લોકે આપે આ

"~~[illegible]~~ નકો માંડું બોલી! તે ખુટશે લોકે ભરચારો — પણ તેણે

"કેશો — એ બોલી નમારે મારા ભરચાર એવો નમે અધિકાર

"મોટો કેશે તો. ઈંગ્રેજો! મારા રૂપેલો અને મારા રાજાનો!

"~~[illegible]~~ નમારા ગુણ મુલ્યરાજ પહાણે છે — નમે દેશી રજવાડાના

"ગુણ પહાણનો — ~~[illegible]~~ નમે અમારા ~~[illegible]~~ રાજ છો!

"અને નમારો ~~[illegible]~~ રાજ ~~[illegible]~~ છિયે — ~~[illegible]~~ સિંધિયાનો ઉપર

"કુદરો લોકે તે મોટું કુદરશો ~~[illegible]~~ તો મોઢુંકી પડશો ભડકશો—

"અને એ રત્ન તમને મુલ્યવાન દેખાય છે!" ઘેલી રાજાએ
"તમારા ~~અંતરનો મુલ્યવાન~~ હૃદયમાં — ~~જ~~ આ તમે જોયું છે તેવો —
"મુલ્યવાન ~~રત્ન~~ રત્નો છે — તેની સાથે ~~મહિત~~ તમારી મહેરબાની
"ન વાપરશો!"

"પછી મુસાફરોનાં માન ઉપર જઈ રત્નો ઉપરનો કબજો
"ચાલી જઈ માંહેનું રત્ન પણ તમે લાંબો તો માન ઉપર જવાનો
"તમને અધિકાર છે — ~~જ~~ માન ઉપર જઈને તો કુદરત ના
"કુદરતે? ~~અને~~ મહિના માન ઉપર જઈ — ~~અને~~ સાહસના માન ઉપર જઈ

મુસાફરો ફરી ~~ઘણા~~ ખડખડ હસી પડ્યા. ~~અને~~
~~આ~~ ~~શેઠ~~ તે પછી શેઠજીએ આગળ આવ્યા હતા તેમાંથી
~~આ~~ એક હાસ્ય મોંમાંથી હસતાં હસતાં મુસાફરોની ~~આ~~ ~~ટોળાં~~ ટોળાં
ઉઘાડી બહાર આવી, "તમારા હાસ્યનું કારણ આપણાં અધિકાર
"પણ અમને ખરો કે નહી?" એમ કહી રાણીએ એક હાથે ~~એક~~
~~રાજા~~ રાજાનો કેડે વીંટાળ્યો અને બીજો હાથે એના માથે ઉપરથી ~~મુકી~~
મુકીને ઉભાર્યું.

"હા, મારા રત્ન!" કહી રાજાએ રાણીને સુંદર મોંના
સોનાનો પાણા દૂર બંધ કીધાં, અને તેના કોડે આ મકરણ પણ
બંધ કરિયે તો ~~મકરણ પણ આ રાજાને એક દેખાતા~~ મકરણ પણ.

મકરણ. ૯.

~~મુસાફરો, વિદ્યાચંદ્ર, અને મહિલાઓ~~

મહારાજાની વિનાશ.

(પાછળનો પત્ર [illegible] મહીનો ઉલ્લેખ નથી)

ઉદ્દેશનો માટે વાકરવાનું બાબ દેશી રજવાડાઓમાં અમલ
ન કરવું [illegible] અને જે રજવાડાઓમાંથી માગણી
ન થાય તેમ માટે વિરોધ ન કીધો એવા વિદ્યાર્થીઓના કુટુંબ
[illegible]વાળી કુટુંબાગ્રહની એવાયે સાધનને લઈ ગમ ન આવે.
કુટુંબમાં અને કુટુંબીઓને જ રજવાડાં આંદોલન કરવું
તે ગયા વેરને તેમના [illegible] રજવાડાં આવેલા માણસો
રાજે નાગરવેલી તેમ લાગતી [illegible] પક્ષ અને સાધનની
એવાની બાબત મારાં કુટુંબને કોઈ વિરોધ નથીને તેની
કુલના કરે. એમાંથી એક મૂળ વિચારે પાછળ આવતાં અને [illegible]
એક મૂળ પોતાની એવાયેલા રહેવા મહીને દેશમાં કુટુંબની
એવા રાખવિયે પ્રસંગે કરી આવી તેમાં [illegible] વિરોધ જ
કુટુંબાગ્રહની તેમાં પરદેશમાં લીધેલા ગયે. નાગરાં લોક-
માં કુટુંબના દાસત્વનાં કોઈ મત પક્ષ તે [illegible]
અને પક્ષ પડેલ કોઈક મહીને કુટુંબના લોકમાં આવતાં
તેને વધારવાનો પ્રયત્ન ન કરે. કુટુંબ નાશે મહીનાને
[illegible] રજવાડાંના મહીનાને [illegible] [illegible] કરે
લેખ કુટુંબ, અને તેમાં કુટુંબ અને કુટુંબીઓને અને
ગાળો દેવા દેવા આનંદથી પોતાની એવાને [illegible] અને [illegible]
મળે આવવાની ગયા. [illegible] તે સર્વ [illegible]
અને તે પક્ષના તરફ અને તેની કુટુંબની કોઈ કુટુંબ પક્ષે
કુટુંબે, અને વાકરવુંને લોકમાં આવેલા મહીને [illegible] [illegible]
અને કુટુંબીઓના મહીનાને પોતાના [illegible] કુટુંબ

દિલ્હી ઇંગ્રેજોને હાથે પાછું આવ્યું, મરાઠાનું સિંધિયા વહાવ્યું, ઇંગ્રેજ બળવાન થયા, અને મુસલમાનની સિકુરીસિયાનું રાજ્ય ગયું, અને મુસલમાનોમાં બળવાન રાજાઓની રાજાઓ પણ એ રાજાઓના સ્વરૂપને લગતા કોમળ ઉદાર શબ્દોમાં થયા. મુસલમાનોનો કેલો વટાવી ખરો પડ્યો અને મરાઠા વાર્તિ ખરો પડ્યો. પ્રેમ માટેના ઉદરની સાથે અને મુસલમાનરાજ માટેનું સ્વરૂપ એ બે પ્રસંગોએ રૂઝાનારાં રાજાઓ અને ઇંગ્રેજ વચ્ચેનો સંબંધ વધારે દૃઢ અને દૃઢ થયો અને દૃઢ દૃઢ દૃઢ

"બધે અને ઉંદર બાજુ બધી ધડમ બારણે અને પડશે.
"ઇંડાઓનાં સુરીકમાં કોબાના મારા અને
"બહારા અને ગુણ — દેવ સંદેશ અને બાજુ સંદેશ અને
"મુક્ત કોટ છે અને દેશે, અને તેને શોધવ આપણે વિચાર
"અને આપણ શોધવા પડશે. ફિર માણિક ગુજારી બારે
"અને હું રહ્યો. ફિર માણિકના બેવા ઇંડાઓ લઈ બાર
"દીધાં કોડા આપશે, હવે ઇંડાઓને પણ બાર દીધાં
"રાજાઓની આગે મુક્ત નથી કરવા પડે પણ ઘાડ-
"પડુઓ, બાજપક્ષીઓ, ~~અને~~ ચોરાઓ, અને એવા એવાઓની
"આગળ શિકાર નરવાર ઉડાવવાને સિવિતે મુક્ત કરવ
"પડશે તેને મુક્ત અમારા નં. એ તો ~~[illegible]~~
"ઘોડેરાંના રમત — પોતાની ઘોડેસાથ બેવા વાર અમારાં.
"ઇંડાઓનું તેમ આપણા લોકનું કિલિયરના આદિયાંથી અને કુટેવાનું —
"તેમના મહાન રાજાના અત્યંત મુક્તિ કેરો તેમ તેમની
"સેનાને મહુવાના કુટ્ટ મનવાના. ~~[illegible]~~ પણ આપણને
"તે કુટ્ટ નથી મળે — આપણે નરવાર આવ તમે પણ આવ
"દીધે ર અમારા. આપણે હવે બેસે બેવા ~~[illegible]~~ કેવડું અને
"દુનિયાનું ઉત્પન્ન વધારવાની આપણું માગ અમારા કેવી તેની
"આગે ઇંડાઓ ~~[illegible]~~ બાર ગયે તે. હવે. પણ આ દીધાં આપશે
"વેરાયદુનિ વાળા કેવ નવાળા અને ~~[illegible]~~ કુમાર કુરી પોતાને

"હરિ જેવું સંતના પોતાના અનુભવને પોતાના જેવા
"કુટુંબના કે કિંમત સમજીને લાગ આવ્યા કરે અને
"વાત કરી, પણ હવે હરિદાસ વહલાંદાં અને નવા કુટુંબનો
"પ્રેમ અપરાધને દોષરૂપે વાત લાગ્યો છે તેમાં શું
"કરવું, કેમ રીતે વર્તવું, કેવાં કાર્ય કાંઈ વા. મારાં
"કાંઈ, શું રાખવું, શું પડવું મુકવું, વગેરે સંબંધનો-
"નો ગંભીર વિચાર કરવો કે હવે મારે કે તારે કામ."

ગુરુજીએ — "મહારાજ, ~~[illegible]~~ કુટુંબ સાથે વાત
"કરતાં છો. આ નવો કુટુંબ પ્રસંગ છે તેમાંના ઉત્પાદમાં કોઈ-
"ક દોષિત દેખ્યું તેમ કોઈ નથી, તેમ પાછલો કુટુંબ
"ક્રમ વિચારમાં લીધે તેમ નવા કુટુંબનો કરવો પણ યોગ્ય નથી.
"નવો કુટુંબ નહી સમજે ~~તેમાં આવ~~ તે અનુભવ પોતે કરાવીને-
"કે કુટુંબોનું નવા કુટુંબના ઉત્પાદમાં લાગ કેવો તે પરીક્ષિત-
"ની પોતે પ્રાપ્તિ માટે સર્વ વાંધા પાછળથી પરત્યાગી.
"કિલિયોનાં લોકોનાં શરીર ગયાં ~~તેમ~~ સમજવાં એ નહી,
"પણ શરીર તે ધરવાની પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ
"પાંડવોના ધર્મયુદ્ધમાં ધર્મવિજય પ્રવર્તાવ્યો ~~[illegible]~~
"એ કુટુંબમાં આપણા કુટુંબના મનિયે મહાન ઉપદ્રવનું કારણ
"મુકવું છે તે આપણા વિચારોને ન મારે. ક્રમિક પ્રવર્તીને
"કંઈ ન કરી એ વાક્ય શ્રેષ્ઠપુરુષોને પણ કામ લાગે છે. મહારાજ,
"મનને ઘસા કરી ન નાંખો."

મહારાજ વિચારમાં લીન થયા. તેમનાં ચિત્ત તેમાંથી

અમરિકન બાળ-ઘરમાં પાલન થતાં. તેના દાંતની નીચલી પાંખે અત્યંત બાલિશ કુદરતના હતાં કે એ આંખોની સાથે તાકી એટલું જ બાકી હતું. વાળ હજાર તાજાં મુખ પર ઘાટ રેખી આળોટતાં હતાં. કેવળ કુદરતિરૂપે વળ હતી તેની વચ્ચે કેશને પરસેવો ઉભરાતો હતો. સુરાધીશે આ અવસ્થાથી તેને બગાડવા કરી પ્રયત્ન કર્યો.

"મહારાજ!"

આંખો બહારી નેત્ર કરી, કેવળ પરસાળ કુદરતિ હતે સ્વર, વિકૃત સ્વરૂપ ધારણ કરી, મુખમાંથી અવિલંબે ઉઠ્યો કેવળ.

"બાલકા! તું સત્ય કહે છે, પણ હાલ તો ~~મારી પાસ~~ સર્વ "વિનિયોગી કુટુંબજન રાજાની રાજાજ્ઞાથી ગુજરી ગયાં છે "તેનો અસ્તિત્વ શોધ કર્યા કરતો અહીં કુશ બનતે શોધતે "બચવાની નથી". ના, મારી રાજકુમારીને બચાવે કરે કે હવે." "મારી રાજ્યશ્રી ~~બચાવ~~ રાજકુમારી મરી ગયાં! — એ વિચારથી" રાજાનું ~~મુખ~~ હજુ શ્રેષ્ઠ આંખોમાં બહારી હતું.

સુરાધીશે રાજાને તેડવા માંડ્યું. મુખારવિંદ, પ્રધાનની વાત છોડી, ઉઘાડે મુખે ગળગળાં દીધાં આંખ. રાજા-પ્રધાનની વાત છોડી, ઉઘાડે મુખે ગળગળાં દીધાં આંખ. રાજાએ તું આ સ્વરૂપ પ્રધાને પ્રેમ ન લાગ્યું. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, પણ હાલ લીધી, "મહારાજ" સંબોધન ઉચ્ચારી, રાજાને રાજાના અર્થ ~~કીધા~~ અવસ્થા વિદિત કરી. રાજાને રાજાની સ્થિતિ જોતી ધીરેથી વાત ઉભા — રાજાએ તેના આગ્રહ દૃષ્ટિ અવશ્ય ન કરી — અંતે રાજાએ શોધ મનમાં કંઈક વિચાર કર્યો, સુરાધીશને દૂર વાતો બહાર મોકલવા આજ્ઞા કરી, અને પોતે રાજાના આગ્રહ ગયા ઉભા. જોયું એને રાજાએ તોડ્યાની

રાણીએ રાજાની આગળ ઉપર પોતાના હાથ જોડ્યા. તેણે
રાજા ~~એ~~ સમજણ કરી - ~~[illegible]~~ તો જોઈ તો ખાતું.
રાણીએ રાજાને ફરીને ~~અને~~ ફરી પોતાનો હાથ ફેરવ્યો અને
ફેરવતાં બોલી: "મહારાજ! સ્વામીનાથ!"

રાજાએ રાણીના મુખ તરફ જોયું: ~~તેને~~ અને પોતે
હાથ જોડ્યા: "કેમ, રાણી, શું જોઈએ?"

"મહારાજ ~~[illegible]~~ હોય તો રાણીને શું જોઈએ?
"આપને જેટલું રાણીનું સર્વસ્વ ગણો તેટલું ~~[illegible]~~!"

"ગુરાંગિરિ ક્યાં?"

"આપના મનની ~~[illegible]~~ તેટલું કરવા
"પ્રધાનજી ~~[illegible]~~ ગયા છે."

"તમે ક્યારનાં આવ્યાં?"

"હું ક્યારની જ આવી ~~[illegible]~~ મહારાજે મારા
"ઉપર દૃષ્ટિ કરી ત્યાર પછીનાંનું આવું નક્કી. મહારાજ, આ
"તમારે શાનો ખેદ ~~[illegible]~~ કરવો?"

"તે પુરુષનો તમારો અધિકાર?"

"આપના આનંદનો અધિકાર મને આપો ~~[illegible]~~ મળે.
"~~[illegible]~~ આપના દુઃખનો તો ~~[illegible]~~ અધિકાર ભોગવું છું. મહારાજ,
"આપનાં દુઃખનો ભાગ લેવાનો અધિકાર જો તો મારો પ્રસાદ
"લિખ - તે ~~[illegible]~~ રહ કરવા આપને અધિકાર નથી."

આ ઉત્તરથી રાજા "પ્રસન્ન" થયો, અને પ્રસન્ન કુમે

આકાશ ઉપર ગિધો અને રાક્ષસોને અંગે ઉપર આકાશ આખો તેને ફૂટવા લાગ્યો.

"હે, હવે મારો મોટ ગયો મોરલો લાગો અધિકાર

"ખૂલ્યા ગયો કે નહી".

"આખલા પ્રીતિ બેસ છોકે આરલાકે ઉપરાંત

"અધિકાર મોડો કોમ નહી."

"રાજાના ત્યારે. મનમાં, અત્યંત મોટ ફેરો હતો

"તેનો ઉપાય લગ્યો મોરલો મોટ ગયો, દુરાચારીઓ અને મુખો-

"તે બોલાવા તેમના માટે મંત્ર કરી ત્યારે મંત્રી પુરો

"ચમત્કે કેવી રીતે. ચમત્કે કેવો પછી રાજાએ મુનારાણાના

"રાજાના કું બંધનમાં મુકી દેવાશે ત્યારે અધિક ઉપાય

પણ વાત કરીશું. અત્યારે અધુરી કથા પડશે. બોલ,

"કોણે નહી કહ્યું તે માગી લેવું".

"મહારાજ, અમારો અધિકાર તે તે ધર્મના ગાયક

"બિચારો, અને મોટા ગાયક ~~તે દાન લેવા નહી~~ તે દાન લેવા નહી.

"અમારો રાજાનો દાન રાજિ કરી આપો તો તે કુળે કું

"અધિકાર વાપરીશું — મહારાજ, તે પ્રસંગે અમને પાછાવાનો મૂન-

"તા ન રાખશો."

"બહુ સારું". રાણી ગઈ. રાજા તેના પલંગ

ઓશું મૂકીને બેઠ રહ્યો. તે મૂકીને દેવ મોરલે દુરાચારીઓને બોલાવ્યો

બારણે સુધીમાં આવ્યો હતો તેને પણ અંદર બોલાવ્યો.

"સુધીમાં, તમે બોલાવો હતો તેથી હું આવ્યો."

"મહારાજની રીતે કુમારનું એ કુળ, કે મનમાં વિચારતે
"[illegible]રો કે એવું અકુશલ:" શ્રાવણે ઉત્તર આપ્યો.

"શ્રાવણ, પણ કુટે ઠે અત્યારે કયાંથી!"
"મહારાજના મનની કોઈક અકુશલ ભાવી આપ્યો"
"તેનું કુંડે." — કુમારસિંહ, ઠે બારણે કેમ [illegible] લાગો
"રહો! રાણીએ કુમારી કેમ?"
"કિમ કરો, મહારાજ એ બોલે ન કુહેરો" — કુમારસિંહે
કાને હાથ દઈ બોલ્યો: "મહારાજનું મનનું ઔષધ
"કુમારા કુ અમારી નાખ્યો, ત્યારે રાણીએ શું ન બોલાવો."
"તે ત્યારા કુમાં એની શાંતિ વધારે છે!": મહારાજે
હસતે કુધું."
"મહારાજ, કુંડું વધારે કે નાવકું વધારે! કુંડું હાથો
"અને રાણીએ પ્રસન્ન કુરી પણ અમારી પાસે માંકુલ્યો
"તે સાધની પ્રસન્નતાના [illegible] અને નોંધવિયેલ વિષે તે રાણી:
"તુ તેની ન અમારા ઉપર કુધા."
"ત્યારે રાણીના [illegible] પ્રસાદ ત્યારા કુમાં વધારે!"
"મહારાજ, સ્વરૂપને સ્વર્ગનો પ્રસાદ વધારે — દિવસે
"સૂર્યનો, [illegible] કુકુવરૂપની રાત્રે ચંદ્રનો, તે કુણ્ણા વરૂપની રાત્રે
"નારાયણનો. દુનીયાનો અધિકાર એ કે તેના શેષ અવસ્થા રાખે
"વન ગયો. પણ દુનીયાની કુંડીયાના [illegible], તે મુનાં; તેને [illegible]
"[illegible] વધારું કે અમને નમાવા માટે અમને લેવ આવ. પણ [illegible]
"[illegible] ધર્મ મહાનાર શ્રી રામચંદ્રના [illegible] કેમો વિવેકે કુંડો
"તે મુવો. કુંડીયાવાળાને માંકુ ન કુંડી કે ત્યારો અધિકાર

"અધિકાર વિનાના પાસે રૂઠવાનો છે – આટલા કરી દુર્યોધનને
"દૂરીથી પાસે રાખ્યાં – ધર્મકુળે પુત્ર મળતાં આટલા કરી છે.
"મળતી સાવધુદ્ધિ ધીરે ત્યારે પુત્રવધુદ્ધિ વાળો પુત્ર
"ધર્મ સાધવા માટે આટલો કરે – તે સમજે ન વિનાના-
"વચન છે કે તે સ્વાર્થે સહીતિ ॥ દૂરીથી વિના
"તેમણે પોતાની પાસળ આવવા માંગ્યું : વિનાને આટલા
"કરી વિષે કરવાનો પુત્રને અધિકાર નથી તે ન વા-
"પરંતુ, વિનાની સોગ આટલા મળતાં પોતે વન ગયા
"તકુળના, પણ પોતાની પાસળ વિના આવે તે વિનાના
"રાજધર્મના સંગાતું આવેલું ધર્મ માટે એ વાનાં વિનાની
"ઇચ્છાને પોતે અનુસરી નથી, પણ રણવાસ અસ્પર્શ
"વિનાને વિદુરાદિ દ્વારા તે કુળે પોતે ચાલી ગયા. અકેલ-
"નાની આટલા પાસવા ન પાસવાનો આ વિવેક. લક્ષ્મણના
"વન દ્વારા, તેમને માટે ન આવવા ઝગડ્યા, પણ
"આટલું કુંતી ત્યારે કહ્યું કે તમે આવવા સ્વતંત્ર છો.
"સૌભાગ્યને ઘેર રૂઠવાનો વાસ બનાવ્યો તે વનવાસનાં કુંતી
"બનાવ્યાં. પણ સ્ત્રીને પતિના કુંમાર્ગ, બળ કરી, ત્યારે
"કરી, ગયે તેમ કરી, બાણ લેવા અધિકાર છે તે પતિનો ધર્મ
"છે કે તે અધિકારમાં વચ્ચે ન પડવું. વનમાં ગયા સૌભાગ્યે
"રાજ ઉપર ક્રોધ કરી ન રાખતા વન તેમણે છે, માટે સૌ-
"ભાગ્યને તમે પુત્રનું દૂરીથી કે તમે પુત્રનું દુર્યોધનને, માટે
"કુંતીને પુત્રના વગર સૌભાગ્યે આ ઇચ્છાને પોતે વરી દ્વારા.

"આજ વાનોમાં રહ્યાં [illegible] સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વમતો અધિકાર
"[illegible] અધિક છે અને તે અધિકારમાં જૂનાગ
"કુટુંબ [illegible] પોતાનાં પ્રસ્થાપે કે પોતાનાં મતાધિકાર
"પ્રસ્થાપે પણ [illegible] પતિને અધિકાર મળતાં નથી તેનું
"એ દૃષ્ટાંત. પતિનું દુઃખ તે પત્નીના દુઃખનાં પરા કરતાં
"છે તે [illegible] તેમાંથી પતિને મુક્ત કરવાનો અધિકાર
"અસ્તિત્વ છે; તો મહારાજ, [illegible] મહા પતિઓ
"એવાં તે [illegible] રાણીઓ તે આપને પ્રસન્ન કરે તેમનાને
"અધિકાર કે પ્રજાવાળાં કું જૂનાગ પરણું તો તારનો અધિકાર
"છે હે. મહારાજ, એમનો એ [illegible] અધિકાર અને પ્રજાવ
"અખંડ અને અચલ રહ્યો તે [illegible] એમનો પાસેથી લિયે
"એમાંથી પાછો આપનો આગ [illegible] પ્રસન્ન કેવ આપના
"[illegible] આપને લિવાનું અમારું સદ્ભાગ્ય એકું ન અચલ રહ્યો!"
"[illegible] તે [illegible] પતિને [illegible]
"[illegible] છે તેનું પતિના [illegible]

મહારાજ મુક્ત હસ્યો અને મોહનને [illegible] કહેવા
લાગ્યો: "મોહન, તારે આ પ્રસંગનાં કુટુંબનાં! મને પ્રસન્ન કર-
"વાનું કામ પ્રસંગનું એ પોતાનું, તે સૌનો આપ રાણીને પાછે
"લાવો કીધું! ભાઈ, એ એમ પ્રસન્ન કીધો; [illegible] પ્રસન્ન
"મળતા વાર કુટુંબ પરણું રહું તેમાં પ્રસંગનું કામ છે અને તેઓ
"વિરોધ - મોહન! - લાગો કામ છે."

મોહન — "એક મોહન તૈયાર છે!

"ભરતજી, જે મોટા કામ કરવા, તેમાં મારું પણ કરજો"
"મહારાજ, અમે મારું પણ કરીશું." મુખ્યપ્રધાને કહ્યું. જે બધું
કામકાજ કર્યા, તે રામને કહેવા માંડ્યું.

"કહો. મારા રાજ્યમાં જે કંઈ – કોઈ કારણથી
"તે કરવું પડશેજી." કહ્યું.

"કહો. રાજ અને પ્રજાનો તે કોઈ, અને કા-
"રણસરીયાં કારણ રહેલું કે પ્રજાનાંથી કોઈ ગયે ત્યારે
"રાજા કેવે ~~મારે કેવે રાજા~~ પણ કોઈ ઘરે તેની
"ખબર પડે નહી, માટે બધાં પ્રજાનો રાજા કેવા
"લોકો કરી રાખ્યા, કે ~~[illegible]~~ અભિષેક કરવે
"સંપત્તિને સોંપવાનો જ ગણાવો પડે." કહ્યો.

ભરત.– "કહ્યું, મહારાજ. અતિ ઉત્તમ લેખ કહ્યો."

મુખ્ય– "વધારે લોકોએ કહી. છતાંયાં કહ્યો.
"આ પ્રજાનાંયે સોંપ ગણાવું કે રાજાને ગણીયાવું
"છે તે માટેમાંથી તેની અર્થે લાકડું તો ~~[illegible]~~ ઈંધણ સંગાવી
"મુંગાવો, તે ~~[illegible]~~ આજ રાજાનો ચારો આવો તો કાલ
"રાજા બન્યે કે ન બન્યે આપણો ચારો આવો, તે રા-
"જ્યમાંનો લ્યો તો કુંવરજી ત્યારે આવો – માટે કુંવરજી
"સોંપું જ કરવું, તે રાજ્યભારના ઉંચાવા પેઠાં જાવો તો
"તે કોઈને બાકીયે જરી આવે." રાજા મુખ્ય સામું જોઈ રહ્યો.

"મહારાજ, કહેવું કુટુંબ છે": મુખ્ય બોલ્યો.

મુખ્ય — "હા, કુટુંબ તો ખરું. પણ એ બધું કહેવું મારાથી
"કેમ બધું નહી થશે અને રાજાથી અને મારાથી
"હડપવાનો વારો આવ્યો રાજાનો આવે છે તેમ આપણાં
"એ મારેલાં કોણ બધાં કોણે કુટુંબીઓના કુટુંબો
"રાજાઓનો મુકદ્દમ દાખ, દયે મુકદ્દમ કેવો. તો, રાજાએ તેનું
"તેનું કુટુંબનું તે તે રાજાએ મારવાનું અને
"મારેલાં બધાંનું બધાંનું તે કિયે કિયે કહેવાય. અને
"મારેલાં ચાલ કુટુંબ કહેવે ગુલામ બનાવવા પડે તો રાજાએ
"અને મારેલાંના દીકરા બધા મૂકિ પોતા કુટુંબ તો તેમાંથી મા-
"રાજાએ તે ગુલામ કરવાં. — પણ એ બધા આ બધા
"બાકી બધાના બધા — દયે તો મૂકિ દીધો તેઓને
"તેઓની તે મારેલાં કહેવે પોતાને રાજાને.
"ઘેર ઘોર પડયો તે રાજાએ લાવ્યાં કેદ કરો: આ
"રાજા અને મારેલાના વિરોધનું મોટું યુદ્ધ. મારેલાંએ
"લડવાનું શરૂ કીધાના લડવાનું શરૂ કીધું અને તે
"બિચારાં લડયાં, એ લડયાં અને બધી આવે પોતાને ગુલામો
"કહેવે અને મુકદ્દમાઓ કુમારો અને આખરે ઇંગ્લાંડ આવીને
"કહેવે તેની મુકદ્દમા, તેને માંગે, તે. ગાંધી કે તે પોતાના,
"તે લડાયે તે અમારાં લડવાનું.. બધાંને લડાઈ
"વૈશ્યકુળવાળા અને વૈશ્યકુટુંબો તેમ કુળિયો

"— ફા રાજાએ અને ફા માણસે — મુકાવ કીધો અને
"મુકાવ કરીને પરાજયના પેટ નહી તેમણે મુકાવ કીધો.
"બધો એ મૂકાવ કે મારા રાજ્યમાં એ ન જોઈએ."

"કિત્રિયો પૈકે એક કેમ કીધો તે કહું. હવે બધો
"કે રાજવાડાઓના રાજાઓ આકરાણો કેવા કર્યા.
"તેમને ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ઘાયલ કીધો, તેમને બધું ઘાયલ
"કીધો, તેમને મરણ ~~[illegible]~~ અપમાનમાં કીધો, તેઓ નરાજાયા
"કરીને, ~~[illegible]~~ તેમને બેઠાવ નહી પાડયો, તે આકરાણો
"માંગ પિયે તેમ રાજાનો બાળા વધમાં કરીને. બધો—
"એ મારા રાજ્યમાં ન જોઈએ." કેરાના પ્રીતિ નહી એટલે એ કેમ
"નહી. એ મૂકાવ બધો."

"કિત્રિયે મુકાવો કિધો કેવા કીધો. તે બધો."
"હાથ હાથ મુકાવ કેમ ન કીધો તેણે તેમને સિંહ પેઠે કીધો.
"બાદ મુકાવ કરવાના મનમાં અને તેવાના ~~[illegible]~~ મનમાં
"એટલે ચારમાં પોતાના કિત્રિયોના મુકાવ કીધો, ~~[illegible]~~
"આગળી કિત્રિયો પરણી તેમાં એકને બાળાને બાળાને બધા-
"માણસો કરીને, બાળા કિત્રિયોના ઘેર કરી તેણે બધા કેવા
"~~[illegible]~~ બધા કિત્રિયો તેણે આગળ કેવા લડીને, મારા રાજ્યમાંની કિત્રિયો-
"~~[illegible]~~ કિત્રિયો પૈકે કરાવીને, કિત્રિયોમાં મારા કેવા ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ ચારમાં ~~[illegible]~~ ચારમાં અને અનેકો
"કોરૂપ કીધો, અને ચારમાં ~~[illegible]~~
"રાજાઓ મુકાવ રાજાનો ~~[illegible]~~ કુળનો ચાંચરો અને
"કુળનો બાળ કીધો—બાળના મહાનો અને લહ્યા નાંખી મુકાવ કીધો.

સાંભળતાં કુલ ચડી, તેની સોબતથી અકુદરતી લાગે.
"મહારાજ, હવે મારો બાર ગણવાનો — મને નમારો કરીશો
"મારો બાર છે — ચાલે ચલાવવાં રાજકાજ આ કંઈ સોબતે
"છિયે — મહારાજ, હવે તો —"

મહા.— "હવે તે મૂકીએ, રાજકાજ રહ્યાં તેવાં કેવ ગયો!"

ગુલા.— "સાંભળિયું, ~~[illegible]~~ લાહવા રહેલા ~~[illegible]~~ તેને
"તેવાં પછી કુલ્લ ચલાવ ગયો છે — કલિયુગે બહુ
"તો ગયું — પણ આવો રાજકાજ તેવ, ધર્મ રાખો, બાકી તે
"ઉપાય રોકવા તે કુલ કુલ કુલકોનો છે તે કલિયુગનો લોક
"ચોખો કરી નાખવ! પ્રજાકુલ પુરો કરો તે તેવ્યથી ગુલાબ્યો ચોખાવે.

મહારાજ ગુલાબિંદુને ખાતે કહ્યાં: "ગુલાબો, મારાં
"પ્રધાન. સૂચન આ તો અને ગુલાબિંદુને કહું તે
"પણ તેવો તેવુ બોલ. અને રોકું છોડી કુલકાલ બાકી
"કું બોલું તે પણ બોલ".

સૂચન :— "તેવ બોલો". બોલવા માંડ્યું.

મહા.— "કલિયુગે રેવું તેવા કહ્યો — તેમાં બોલવા, સોબતો
"નહી ચાલે તે બહુ ધંધો કરશે, બહારનો કુલીનો કરશે,
"કહેવાશે કુલ કરવાં રહેશે, તે ઘણાં ગુણ કરવાં રહેશે." [illegible]

"હવે બોલું કે કલિયુગે [illegible] કહ્યો — [illegible]
"કુલ બોલવાં તેમાંનાં બોલવાં — પણ તેમાં ગુણ તેમાંનાં
"નહી ચાલે. બોલ, બોલ, કે, ગુલાબ, [illegible] રેવું [illegible]
"તેમાંનાં બોલવાં — ગુણ [illegible] નહી ચાલે.

"હવે શું કરું તો મારાં કાંટા [illegible]".

મારાં તો કાંટા.

રાજા — "મહારાજ, આપણે પ્રયત્નથી તો નહી ચાલે".

મૂળ — "તું શું કહે ! આ પ્રયત્નથી તો
"બીજા રાજાઓનાં લગ્ન થયાં છે — એક રૂપનગરનાં
"રાજકુંવર પરણે છે"

રાજા — "તે તમે પરણશો".

મૂળ — "મારાં, પરણશો — એ નથી એવી રાજાએ આ-
"પણે તો એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને" તે છોડે કુંવર
"પરણશે". તેના ઉપાય કરાવું !"

મારાં નિઃશ્વાસ મુક્યો. "મહારાજ, સમુદ્રે પણ મુક્યા
"નહી પણ મારાં શું કરશે !"

મૂળ — "અરે ના ! મારાં ના ! ઉપાય, ઉપાય, ઉપા-
"યોજું તો."

મારાં — "બોલો, મહારાજ !"

મૂળ — "હવે મહિના ઉપાય કરું છું.
"પ્રથમ બધા [illegible] મુકે કરવાનો
"પ્રયોગ તો નહી ચાલે, પણ મુકુંદના [illegible] રાખો
"કુંડી [illegible] આવ નહી તે [illegible] વર્ષે કામ બગાડો. [illegible]
"[illegible] રૂપનગરના [illegible] મહારાજાના [illegible]
"બાલ કામ બગાડે છે; [illegible] પ્રાણીઓને [illegible] વર્ષે

"ગોવિંદસિંહ ગોવિંદ ગોવિંદ ~~[illegible]~~ બાલ તેમાંથી કાંઈ બનાવે
"છે. આપણા કિલ્લામાંથી પણ હવે તો જ મારી લેવો. ~~[illegible]~~
"માણસ માટે લડવાનું કંઈક કારણ તો આપણા જોઈએ
"કિંતુ આજ લડવાને બધુ પડ્યા છે – તેના માટે (લડવું,
"બધું ~~[illegible]~~ વાંકું કેવળ ન બને માટે તેના માટે) લડીને
"મરવાની રેવ રાખવી, તે દુનિયાદારી સમજવી તે કરતે તે
"અયોગ્ય વાંકરવાની ~~[illegible]~~ આવડ રાખવી. આ કામ મારા મારા
"~~[illegible]~~ જોઈએતો તોડવાનો મારા માટેજોતે મોકું છે.
"~~[illegible]~~ કુંવરોને કે પરદેશીઓને તેમની સંગે રાખવી રાખ
"~~[illegible]~~ કુંવરોને કે પરદેશીઓને તેમની સંગે રાખવી રાખ
"વગર જો જોઈએ કોઈકાર કરવાનો નથી. ઇંદ્રોને ~~[illegible]~~
"અનિધિ કેવ રાખે તે જો આપણી શરમ પડે ~~[illegible]~~ તો
"~~[illegible]~~કાર કરે પણ મારા માટેજો કે છોકરીઓ વગર
"કોકુંનો ન કરે. મારી ગાદીના વારસો આ કામમાં [illegible]
"શત્રુ રૂપે તે ~~[illegible]~~ મોકું વાંકું ન કરે. મારા માટેજોતો શેરમ
"તારા રાખવા ~~[illegible]~~ કોમને આ કામમાં લોકોએ
"પરાજય તો મારા વારસોનું કામ, તે હવે ~~[illegible]~~ મારા માટે
"~~[illegible]~~ ની મારી નોકરી કરવાનું મરણ તેને મારે
"~~[illegible]~~ મારા માટેજો આ નોકરી કરે. પરદેશીઓ કુટુંબ
"શોધવા, ~~[illegible]~~ કરવા, અમેરિકા જવાં મોકું કોઈ કુટુંબ + રાજકુમાર
"કામ કરવું પડે તો મારા વારસે માટેજોતે મરણ તે
"તેમાંથી બચું – આ શોકુંદાના ઉપરાંત."

"ગોમિયાં ગોમ ગોમી ~~ગામ~~ ગામ તેમાંથી કાંઈ બગાડે
"છે. આપણા કિલિયોએ પણ હવે તો જ મારી લેવો. ~~ગામ~~
"માણસ માંથે ઘડવાનું કંઈ રહ્યું તો આપણા જોગવાઈ
"શિંદ વાલ ઘડવાને બહુ પડ્યાં છે – તેમ માંથે ઘડવું,
"બહુ ~~વાલ~~ વાલું કેવું ન નથી મારે તેમ માંથે ઘડીને
"મરવાળી રેવ રાખવી, તે દાખિયાર અવવાં તે કરે તે
"સંપોટ વાપરવાની ~~કરે~~ આવડ રાખવી. આ કામ મારે મારાં
"~~આપણે~~ જંગલોનો નોગવટો મારા મારવાને સોંપું છું.
"~~આપણે~~ કુંવરોને કે પરદેશીઓને તેમાં અંદર રાખવી રા.
"~~આપણે~~ કોઈ કે બંગલાં દેશકાર કરવાનો નહી. ઇંદ્રોને
"વગર તે બંગલાં દેશકાર કરવાનો નહી. ઇંદ્રોને
"અનિધિ કેવ રાખે તે તે સાંભળી દેશમ પડે તેનો
"દેશકાર કરે પણ મારા મારવાને કે છોકરીઓ વગર
"કોકનો ન કરે. મારી ગાદીના વારસો આ કામમાં આડ-
"કરે તે મોટું પાપ ન કરે. મારા મારવાનો દેશમ
"આ રૂડે તે મોટું પાપ ન કરે. મારા મારવાનો દેશમ
"તારાં રાખવાં એમ ~~મારા~~ તેમાંથી આ કુળમાં તોડિયાં
પરણેવા તે મારા વારસોનું કામ, તે હવે ~~આ~~ મારવાનો વધારો.
"~~આ~~ મારી મારી નાકરી કરવાનું મરણ તેમ મારે
"~~આ~~ મારા મારવાનો આ નોકરી કરે. પરદેશી કુટુંબ
"દેશમાં, ~~કુટુંબ~~ કરવા, અહિયાં આ મોટું કુંવરે કુટુંબ
"કામ કરવું પડે આ મારા વારસે મારવાને મરણમાં તે
"તેમાંથી બધું – આ દેશકારમાં ઉપરાંત."

મંત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો. "કાં, મહારાજ, કાં?"

ભરતશંકરે મુખ ખોલ્યું. "મહારાજ ~~[illegible]~~ રાજાએ
"વારંવાર મારે શીકારમાં મોકલવા, અને નકામાં મૂકાવી મારી
"પાછળ એ માણસો મને બહુ સખત અને વિકરાળ પરિણામ
"આપે છે —"

મુખરાજે ધીમે અવાજે કહ્યું: "ભલે, ભલે, કાકાજી;
"એ તું ન સમજે — બધાંનું તો ભલે તો મારી આજ્ઞા બરોબર
"પાળજે તો બીજું — તને મારી આજ્ઞા છે. આપણે નકારાં કરવા
"બધાં તો બીજું કંઈ નહીં તો તો પ્રમાણે કરો."

ભરતશંકર — "તેમની આજ્ઞા."

મુખરાજ — "બરાબર. ભલે. આપણે ~~[illegible]~~ અરજપત્રમાં લઈ લઈ
"મારાં ~~[illegible]~~ ધર્મધિકારીઓ છે. પણ તેમને રાજાએ
"મારે બાંધી પડે ત્યારે પંજે નાખવા. પંજેમાં કોઈ મારો
"પ્રધાન, પણ ~~[illegible]~~ રાજાના કુંવરો
"કુટિલ પક્ષીઓ તે ~~[illegible]~~ રાજાનો વારંવાર ~~[illegible]~~ તો માણસો શીખ ~~[illegible]~~ પાછી
"કે પ્રતિવાદી માણસો ~~[illegible]~~ તેને તોડે તો માણસો — મુખારી નહીં — એ વૃક્ષ
"પંજે કોઈ મને ~~[illegible]~~ તે કુકડે તો છેવટનો ~~[illegible]~~;
"તો નકારી માણસો ~~[illegible]~~ કે ચોમાસા અગાઉ કારભારી મારે આવે
"તે ~~[illegible]~~ કંઈનો આવે. પંજેનો કોઈના ~~[illegible]~~ નહીં તો ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~

"દૂરી પંદે નાખવા, તે [illegible]

"તેમાં [illegible] દુકાન દૂરે, તે [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરે તેમાં કે [illegible] નાખે,

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"કુકુન કરવા તે તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"મારા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible]".

"[illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible]

"બસ. સંપૂર્ણ. ~~ન~~ ન્યાયાધીશ, આ બધેજ ~~મારા~~ દુષ્ટાત્મા
"રાજા. ~~અને~~ તારું નકામ તારા ~~દ~~ દુષ્ટાત્મા રાજા - અને મારા પક્ષમ
"રાજા અને મારા પક્ષમાં ~~અને~~ પ્રકાશતો તે જાણિતો બધાને.
"સાક્ષી, દોલત તો મારે ખુશ કરી તોડતે મારો વાસ્તવ છે
"અને મારે પણ ~~ખુશ~~ ખુશ કરી તે તે કેવે તે બધાં.
"આ મેં કહ્યું તેમાં બધાંનો લાભ છે - મારે મન ગુલા-
"સિવાયનો પક્ષે તે કુશળ કરાય, અને તેમને મળિયે
"કુટુંબે કે મુખ્યરાજાને આ વાતમાં બહુ ચિંતા છે તે
"મુખ્ય બાદશાહે તે પ્રમાણે રાજ્ય અને રાજકુળ બધા-
"વાંચી દેવે તો આ ઉપર મહિને મોટી કરો. મહિને કુટુંબે
"કે કુટુંબિકાના મુખ્યરાજાને રાજ્યના અને ~~બાકીના~~
"બાદશાહના લાભ વિના બધાને લાભ આપ્યો ~~અને~~ કરે.
"બધાં કુટુંબે કે મુખ્યરાજાના નિઃસ્વાર્થપણા ઉપર અને કુટુંબે
"બધા અધિકારો આપવા દોષે તો ~~મારે~~ આ પત્ર ઉપર
"બધા અધિકારો ~~આપવા~~ મુખ્યરાજા પોતાના રાજ્ય છોડવા અને
"તમારી મોટી તિજોરી ~~મારી~~ મુખ્યરાજા પોતાના રાજ્ય આપવા જોઈએ.
"તે ~~છોડી દે~~ છોડી તો કુટુંબે તેને રાજ્ય આપવા જોઈએ.
"~~આ બધાં~~ મુખ્યરાજા રાજા મારી આપવા કેવ આ
"અમારાં આપવાનું કુશળ કરીશું તે ~~કુટુંબે~~ રાજ આપવાનો
"રાજાનો આપવા મુખ્યરાજા તે કુટુંબ રાજા કેવે તેના રાજાના ચિંતા
"આવે રાજ ~~બધા~~ બધા રાજા કુટુંબિક પોતાને મુખ્યરાજા માનો.
"બધા તે આપવા કેવાં કરી ~~તો~~ કુટુંબ તે અમારાં વાત કેવાં
"કરવા તેને ઘણાં કરો. આ મુખ્ય, આ. ~~કુ~~ રાજાને

"હિંદ બાબત મહારાજ રાજ્ય છોડશે અને મુસલમાને
"અમેરિકા દક્ષિણ હિંદુ બાબતને રાજ્ય સોંપે તેનો બાબત
"કેવી મહારાજ મેળવા કરશે. બા, મુસલમાન, બા. એવો કાળ
"આવશે કે જ્યારે આ ~~[illegible]~~ રાજ્યનો રાજ કુદરતે
"કે કું રાજ્ય છોડું તે જાણીને આવું ત્યારે ઇંગ્લિશમાં
"લિખિત મારશે તે કુદરતે કે મને રાજ્ય છોડું તો
"સ્વતંત્ર છો, પણ છોડીને જાવાને પ્રજાનો પ્રજા
"મેળવવા તમને અધિકાર નથી – માટે જે અધિકાર તો
"આપવો છે તે મને જ તે જાણને તેની આપવા
"દેવાં જોઈએ તમારે કેટલાક લિખવું. રાજ્યનું દાન
"કુદરતે દેવાનો કાળ છે ત્યાં સુધી તેમ કુદરતે રાજ્યને
"કુદરતના મતે કુદરતે દેવા છે."

ગરાલ – "મહારાજ, છે તેમનું તેમ ચલાવવા જો –"

મુસલમાન – "બધા મુસલમાનોને, તે વચન મારા મુસલ-
"માને લખ્યું છે તે મારા અધિકારીઓને આવા મુસલમાન.
"જેમાં મને અત્યંત દાનિ દેવે તો તે મેં સ્વીકારી છે તે
"મારા માણસોને વાસ્તે કું તે મેળવીશ. બાકીનો જેમ છેલ્લું
"સમજે તો તેમને વિચારે આવવા આવા માણસોને કું
"મારાં રાજ્ય આવવા તત્પર કરું છું. કું ~~[illegible]~~ રાજ્યના
"હિંદ વાસ્તે રાજ્યનો કાળ કરવાં મને અટકાવવા કોઈનો અધિ-
"કાર નથી. મારી રાજ્યને અધિકાર હોય તો તેને તો તેવું બાબત.

"સાધંત, ત – અને અમે આપણો નેકું નાખે તેને ચાલ:
"કાલે મારી કુંવરી અને આ મુકુટ આપવા તત્પર છે"
સાધંત – "મહારાજ —"
મહારા. – "અમારા આ આનંદના અવસરમાં કંઈ પ્રપંચનું
વિઘ્ન ન નાખશો. ત."
સાધંત. – "મહારાજ —"
મહારા. – "બસ. બસ. આટલા છે."
સાધંત. – "મારું સાંભળો નહી તો મુકુટ આ આહાલક
ઘડાવવા મુહૂર્તની રાખવી કે આપના નાખોનો અધિકારી
મહારાજને દેવું જાણું — "ચાલ, બોલો ત – પછી કુંવરી
"બોલતો – નાખ્યુ ન કરીશ.
સાધંત — "મહારાજ, આપના નાખોનો વગર વિચારે
"આપના આપણા આદરા પાળેલ છે અને આપના વાક્યમાં
"અર્ધમ હોય નહી એમ માનું રાખે છે. અમે આદરાને
"પ્રપંચવાળું મુકી દેઈ તેમની સંમતિ માગવા, અને
"અરાજક પ્રણાલીની શરત કરી તેમનો આપના વચન
"ઉપર અવિશ્વાસ કરી એમ બતાવવું. — આ અર્થ
"આપના નાખોનો રાજનીતિ ઉપર ~~[illegible]~~ આરોપ
"મુકવા જેવું છે, અને આ આરોપને પાત્ર થવા જેવું તેમણે
કંઈ કર્યું નથી, રાજનગરીના નાખોનો ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ પોતાના રાજાનો જ આપે તે લેવા આવે,
"રાજાનો માટે તે આપના અધિકાર છે, અને પરાપૂર્વનો આ
પ્રચારપણે ~~[illegible]~~ તોડવાનો આરંભ કરવો
પડશે તે મારે હાથે તોડાવવો યોગ્ય નથી. નાખોનો અને
"કુટુંબ પ્રમાણે. મહારાજ, આપની આજ્ઞામાં અમને આનંદ છે. સંમતિ અને
સરતો કુંવરી લાવો."

મુખ્ય- "સાંભળ, હું મારા બાપનો ગમે કાળે મારા
"ઉપર ઉપરથી પાછું આવવા તૈયાર થયા છીએ
"હું તેમના ઉપર આવો આરોપ મુકું તો મારા જેવો
"દુનિયામાં કોઈ નહી દુષ્ટવાર. પણ હું પણ વિચાર
"કરી આ કામ કરું છું. તે સાંભળ - બધાવાળા
"બરાબર નથી - મારાં સમજણે રાજાને બદ-
"લાવે તેમ સારે સર્વે પ્રકારે સાવધાન રહેવું પડે છે, તેમ
"અમારા બહારવટે સારે રાજાએ સાવધાન રહેવાનું છે. કુળ
"કુળે કુળાચાર, અને જુગે જુગે જુગાચાર. સાંભળ,
"સાધુમંડળમાં સંપ્રદાયમાં બહારવટાનાં સંપ્રદાયથી
"સૂર્ય છાયાનો હોય એવો દિવસ તને લખ્યાં હશે. તે
"દિવસે ન સમજવું બધાં અને ન સમજવું સાંભળે, અને
"સમજવું બરાબર કે રહ્યાં દયાને સારે ન સમજવું પૂર્વ
"કુળ પરંપરાને કે રહ્યાં દયાને સારે ન સમજવું પૂર્વ
"કે પ્રસિદ્ધ આવે પ્રસંગે કાઢ્યા પાછળ
"પણ સાર ઉભાં રહી સારપણ સાંભળ કેવરવા તે લોકો કે
"પુરુષના દિવા છેડા પર નહી બાળનો સંપ્રદાર દિવસ
"પાળે છે તે વધે છે. તે ઉપરથી પૂર્વ
"અને સંપ્રદાયના ઉપર સમજવાં. તે કાળે વિચ-
"તો સૂર્ય દૃષ્ટિને દાન આપતો નથી. તેમજ બાપા
"રાજપરિવર્તન અને યુગપરિવર્તને પ્રસંગે કુળાચાર અને
"યુગાચારને દૃષ્ટિને દાન પાડું નથી." આવે કાળે તો બા

"ઝાડો અંકુરિત થયા તેમ જે હોય તે કેણ પામી શકે
"તે સત્ય જાણી લેવું તે પ્રયત્ને માર્ગ લેવાનો વિચાર કરવો,
"કારણ જો શંકાઓ પછી અમાર્ગ કરવા લેવો રહ્યો તો એ
"અંધકારની રેખા લોકલોકમાં જગાવે અને નવે ભાવ દીધો
"અને પછી કોઈ માર્ગ દેખાડવા નહી આવે. ~~[illegible]~~
"ઘડી ઘડીમાં લોકલોકમાં માણસ ચક્રો બદલાઈ જાય છે તેવાં
"મુક્તોનાં પ્રસંગોના અનુભવવાળા આપણ રાજાઓ પણ
"ક્રિયાઓની દૃષ્ટિ આવે ત્યારે તીક્ષ્ણ ધારે છે અને તેવે
"કાળે ~~[illegible]~~ ગુણા આચારો શોધવા એ જરૂર એ તો
"~~[illegible]~~ ઘરમાં વૈરાગ્યમાં ક્રાંતિ ભાવ જાગી રહી હોય
"ત્યારે ~~[illegible]~~ ઘરમાં પડી
"રહેલા પૂર્વ સંસ્કારવાળા માંડેલા આચરણના ગુણ
"પેઠી પહાડ શોધવા જવા જેવું છે." હવે જોઈ.

ઝાંખ:- "અને મહારાજ, કુકુ કાંચીને. પડતો મુકો

"પૂર્વ આ આરોપ અને અવિશ્વાસનું કારણ શું?"

મુખ્ય:— "ઝાંખ, ગોમલ. ~~[illegible]~~ તે વૈકુંઠ્ઠની રેખ

"ઓરે પાસે આવ રહી છે તે આ ભૂમિમાં નહીં

"નારાયણને આવે તો તે રેખામાં જુઠાં ~~[illegible]~~

"આપણાં મહાત્માઓ અને તે નહી તો તેમનાં ગોમલ— પોતાના

"કુલ કુળી વાંધોના ~~[illegible]~~ દીવાના દીવાન પેઠે — આપણ

"નવી જાહેરાતોનું વાક્ય આ નગરી ઉપર ઉતારવાનો પ્ર-

"યત્ન કરશે, અને તો એવો પ્રયત્ન કરેલ એવા તેઓ

"આગળ સંકુચિતપણું ચલાવવા તેમજ તે હોય તે કેણ પાસેથી આવી
"તે સત્યને જાણી લેવું તે પ્રયત્ને માર્ગ લેવાનો વિચાર કરવો,
"કારણ કે શંકાઓ ચલે સમાધાન કરવા ઉભો રહ્યો તો એ
"સંકુચિતતા રૂપ લોકલોકમાં જગાવતે ચલે નહિ ભાગી દીધો
"અને પછી કોઈ માર્ગ દેખાડવા નહી આવે. ~~[illegible]~~
"ઘડી ઘડીમાં લોકલોકમાં માગવે ચક્રો બદલાઈ જાય છે તેવાં
"મુદ્દાઓ પ્રસંગોના અનુભવવાળા આપણ રાખવાં ચલે
"વિચારોની દૃષ્ટિ આવે અને તીક્ષ્ણ થાય છે અને તેવે
"કાળે ~~[illegible]~~ નુકસાન આવતાં દેખવા એ નક્કી એ તો
"~~[illegible]~~ ઘરમાં વૈરાગ્યમાં સ્વર્ગ બહાર બાગ રહી હોય
"ત્યારે ~~[illegible]~~ ઘરમાં પડી
"રહેલા પુત્ર આસપાસ મોકલેલા બાબતોના નુકસાન
"પેટી પટારા દેખવા બધા નક્કી છે." હવે બોલ."

ગુમાન:- "અને મહારાજ, કુટુંબીજનો. પડતાં મુકો

"પુત્ર આ આરોપ અને અવિશ્વાસનું કારણ શું?"

મનમ:- "ગુમાન, ગોમન. તો તે વૈરાગ્યની રેખા

"ઘરે પાસ આવ રહી છે તે આ સૃષ્ટિમાં નકી
"નારાયણને આવે તો તે રેખામાં મુકતાં ~~[illegible]~~
"આપણા માણસો અને તે નહી તો તેમનાં ગુમાન- પોતા
"કુટુંબ કુટુંબીઓના ~~[illegible]~~ દીવાના દીવાન પેઠે - આપણ
"નવી બાદશાહીનું વાક્ય આ નગરી ઉપર ઉતારવાનો પ્ર-
"યત્ન કરશે, અને તો એવો પ્રયત્ન કરેલ એવા તેઓ ક

"અથવા હોય તો મુખ્યાલયની આજ્ઞાને ~~[illegible]~~
"ઉપેક્ષીને અને અન્યોમાંથી શોધવાનો ઉપાય આપવો
"તેમને કરવાનો વસ્તુ કેવી રહી? ~~આ લિખિત દેહોને~~
"~~[illegible]~~ આજ નહીં તો કાલ તો કાલ નહીં તો
"પરંતુ ~~[illegible]~~ આ લિખિત દેહોને હાથે આપણું ઘર
"ઉધાડું ધીરાતો પ્રસંગ આવશે, અને કરોડો કામ ન
"અમારાં ~~[illegible]~~ શાસ્ત્ર અને તેના નિયોગો
"પ્રીતિના કુલના કેમ થશે?" ~~[illegible]~~ એ રીતે ઉપાડી રહે
"અને ~~[illegible]~~ નવા કુટુંબો જુના કુટુંબના સંગ્રહ કામ લાગે એવું
"આલંબ કરી રહે."

"મૂર્ખ, આ કેવું છું આ રહે છે મારો વાંધો
"— હું દેહનો વિચાર નથી — માટે આ મારા મંત્ર જું અને
"બનાવું છું. આજ તું નાયક છે — કાલ દાસ થશે.
"રાજાનું ~~[illegible]~~ શાસ્ત્ર અને નાયકોના ગ્રંથ — તેની પરંપરા
"— તેને તોડનારો — તું મારો બળવાન પુત્ર છે, ~~[illegible]~~
"ઉત્તરધર્મનું સ્વાગત છે, ઉત્તર પ્રકૃતિના બાલદાનિયો તથા
"બાલદાનિયો આવશે છે — માટે આ કુળે જું નથી જ શોધું
"છું — ~~[illegible]~~ પુત્રિકા અને નાયિકાં પણ મારા તેનું ઘર
"અને ક્યાં મળશે! — માટે જા અને આનંદમાં આવતાં કરે છે
"આટલા પ્રયાણે અર્ધ વાટ થઈ ગઈ."

મૂર્ખાંગ વિચારમાં પડી. આટલા મળી ગયો.

"ગુરાસિંહ, તું મારે સિંગમાં પડેલો દેખાયછે."

"હા, મહારાજ! મારે મોટું કામ કરું."

મુખ્યમંત્રી સામે નીહાળ્યું : "રાજા ~~[illegible]~~

"છોકરાઓ કહે છે કે ~~[illegible]~~ દરબાર પછી

"આ બધો મારા મહેલોનો નાશ કરવો છે?"

"હે બાબા"

"તું રાજા છોડું તેલ નહિ ઘાલી સિંગ?"

"દરબારોએ લોકોલોકમાં ~~[illegible]~~ કહ્યું કે

મારવા કેવિ કરે, તેમ મહારાજાએ પછી રાજા

"છોડે; માણસોને લક્ષ્મી વાલો કે નથી! મહેલો

"બધા લક્ષ્મી કરતાં વધારે વાલો જોર છે—તે બધાને

"મારે ગાળાના બદલે તો લક્ષ્મી તે પાણી લોડો છે."

ગુરાસિંહ — "શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ~~[illegible]~~

"મોટી ~~[illegible]~~ વસ્તુના વિચાર માણસે કરે ~~[illegible]~~ તેમાં તો

"ઘણી બધાર, ઘણા વાલો ~~[illegible]~~ વસ્તુઓના વિચાર પૂછવી કરવો,

"અને કરીને પરિણામ વિચારવો, ~~[illegible]~~ તે

"વિચાર પૂર્વક કર્યા કરવો, ~~[illegible]~~ કરવો

"કરેલાં દોષમાં નકામાં કામનો વિચારવું ~~[illegible]~~ સંબંધ ધરાવે છે

"મારા સુખ શાંત ~~[illegible]~~ મારે છે. અને દુઃખને ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ બાળી નાંખે છે."

મુખ્ય૦ – "શાંતિ બોલ શાંતિ બોલો"

લશ્કર૦ – "गुणवद्गुणवद्वा कुर्वता कार्यमात्मनः ।
परिणामे सुखावहं यत्नतः पण्डितेन ॥
अति सुखकृतानां कर्मणामाविपत्तेः ।
भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥"*

* ~~લશ્કરીરાજા આમ્રાંકે શાંતિ રાખવા~~

મુખ્ય૦ – "~~શો મા શોમાં~~ ! દુરી શાંતિ બોલ."

લશ્કરીરાજ નિઃશ્વાસ મુકી દુરી ~~બોલો~~ શાંતિ બોલ્યો.

~~મુખ્ય~~ "મહારાજ, આપે મહાન કુટુંબ કરીને ઉભો

"કીધો; ~~મા~~ મારી સાથે પ્રધાનજી બરાડ તો વિચાર

"કુરયો હતો ?"

મુખ્ય ~~રાજ~~ ગેરાન પડી બોલ્યો:

"લશ્કરીરાજ, ખરી વાત છે. ~~મિ~~ તારી

"આપે મંત્ર કુર્યો હતો તો આજે ~~મ~~ હતે – એ કુરકુ એ.

"મારો ધર્મ હતો, એમાં ના નહી. આ કડોતો

"શાંતિ છે !"

લશ્કર૦ – "મહારાજ સહુનાથ મહારાજ લાવ્યાવિના"

મુખ્ય૦ – "રાજાનું કુટુંબ રાજાએ કુલ રાખું. ~~કુ~~ તેકુ.

"હવે વસ્તુનો મુલ્યાંકન શાંતિ કુરતો નથી. પણ એમાંથી-

"~~આવાર~~ બાકી બોકુ મૂંઝે કુર્યું તે કુરે."

~~મુખ્ય~~ – "આ કુલ ~~સિંહ~~ ~~સિંહ~~ આપેલાકુ ~~પણ~~

* લશ્કરીરાજ

"પણ ઉતરે તો તો એમાં રાજાનું કલ્યાણ છે તેના કું
"ના નથી કહેતો. [illegible] પણ [illegible]
"કીધાનો રાજાનો તોડી પાડવાને હોય તોય દ-
"રાજાનો ધર્મ તેને તોડવાનો હતો કુંભરાણા વચ્ચે
"ઉંટ રાખવું જોઈએ કું [illegible]
"અનેકું લક્ષ્મીનાં રહેણ કુંભરાણાનું [illegible]
"ઘરડાના ખાતા પૈસે ન લાવ ધર્મ [illegible]
"ઉંટના નાકીએ જે કુંભ ઘાલે તેમાં [illegible]
"ઘણ આવતું ન પડે"

મુકુંદ– "એ દૃષ્ટાંત કાંઈ બરાબર નથી"

ભૂરા– "હસતી તે આપ ધર્મ ઉંટ તે આપણો [illegible]
"મહારાજા પારકા રાજાનો સાથે [illegible] રાજાનો
"અનેકું પ્રજાનો [illegible] આવે છે કું તેમાં [illegible]
"તેમ [illegible] શાપ ધર્મ મહાર કોઈએ તો [illegible]
"જોઈએ. [illegible] રાજા-[illegible] [illegible]
"આ શાપ ધર્મ મહારાજ [illegible] [illegible]
"અનેકી નીતિ વિરુદ્ધ છે. [illegible] [illegible]
"વિરુદ્ધ [illegible] પ્રજાનો [illegible]
"કુદી રાજા મુકવો જોઈએ કું ધર્મ [illegible]
"[illegible] પ્રજાનો [illegible] ધર્મ મહારાજ [illegible]
પણ આવતા પ્રજાનો. તો આ મહારાજ [illegible]

+ [illegible]

Ms 338 + Ms 2012

The personalities of the present ministers are so insignificant, the covering shield they present is so transparent, that the monarch himself always shines through them. It appears to me dangerous for the future of the ~~mon~~ monarchical idea for a ruler, even with the best intentions, to show himself ~~so~~ to frequently in public without a decent ministerial covering. Because this danger seems to me imminent and a fight with men of straw has no charms for me, I say, like Chamisso, when the French were in Germany,

"The situation has ~~to~~ no sword for me". —. Bismarck.

"દૃષ્ટિ વડે ઈશ્વરનાં જેવાં ઉદાત્ત ને સુંદર દેવાં જો-
"ઘણે કે એક ગાંઠ તો બાંધી શકાય. પ્રધાન એ રાજાની
"ઢાલ છે, કવચ છે, અને રાજાના હિત પરવાના પ્રહર
"પોતાના અંગરક્ષક તે પ્રધાન જીવનાં તથા તે પ્રધાન
"રાજાનાં અને રાજ્યનાં અધિષ્ઠાતા છે. આપ જ
"કૃષ્ણા હવાઈ કાલ્પનિકતાનાં પડ્યા "રાજા પાસે કરતાં તથા"
"એવો સંપ્રદાય ખૂબ માટેનો ચાલતો આવતો હતો.
"રાજાને હાથે તો ~~[illegible]~~ પદોનાં કાર્ય જ સોંપવાં – તે
"અર્થાત્ માન આપે, કીર્તિ આપે, કૃત્ય આપે, અને તેના
"અધિકારનાં અધિક પ્રીતિ તે. કાલ્પનિકતાનાં લોકો કરે આરોપણ,
"પણ રાજાને કોઈનાં વાંકું વાળ કરવા અધિકાર નથી.
"તે તો માત્ર શિક્ષા કરે; અપરાધીને આરોપણ લોકો
"કરે તે લોકો રાજા ~~[illegible]~~ સ્વીકારે – રદ ન કરે – પણ
"પણ પોતાની કૃપાના સહારાનો ઉપર પડે શોક કરે.
"રાજાને જે કાંઈ ~~[illegible]~~ વિપત્તિ કરે
"લોક તે પ્રધાનના કારણે કરે તે અગાઉ અહીં નહીં
"ગાળી આવાનિક સમજી હોય તે પ્રધાન. ~~[illegible]~~ આરોપણનાં
"આપે તે મંત્ર, અને તેનાં મંત્ર ~~[illegible]~~
"રાજાની જ આપેલી શક્તિ રાજાની જ પ્રજાના પ્રમાણે
"અગાઉનાં વાપરતાં આગળ પ્રહાર થતે; અને રાજા કાંઈ કરે,
"શું ધારે છે, અને કોઈ આચારાનું કાંઈ ચાલે છે કે નહીં, એ જ
"વાતનાં આગળવાળાનો તેમ કશાં કાંઈ કુમળાં જ ન કરી

---

*.P. "The King commits no sin". ટૂ. તરજમો.

"શેઠે ખાસ રાજ તેરના પ્રીતિની ધારા નિત્ય
"નિરંતર વહ્યાં કરે તો જ રાજનું
"રાજ-સંગ અખંડિત રહે. મહારાજ, આપણું જ
"મને વચન દઈ કે રાજાના દેશોદ્ધારનો મારો
"પરોપકારદ્વારા કરુણાયે રહેનાર રાજા રાખીશ.
"આ સત્યવાક્ય મારાં સંતર્યાં નહિતું છે. મહારાજ, આપણે
"અખંડ રાખવા નિત્ય રાજપૂત તેને નિરંતર
"ઠ લોક-પ્રીતિના પ્રાણ શોધવાને જાણે પદાર્થી કુશળ છે
"અને તેમ ઉપર મારાં જે રાજાઓના કુટુંબના સાથે ધર્મ કુશળ સર્વ
"અયોગ્ય છે, માટે જ રાજાઓની તોડે પ્રધાનનો અર્થ અને તેમાં
"જે રાજાઓ અને પ્રધાન ધારે છે તે રાજ-સંગાનું
"સંગાત્વ નીત કરે છે. મહારાજ, આ બાબતોના માટે
"આપેલી મદદના કામમાં આ શોધોરનો ઉપયોગ કરવો
"કેમ ન સુઝ્યો? અને આ કાર્યમાં રત્નનગરીના
"રાજ-સંગાને અભાવ કેમ ઘટ્યો?"

મહારાજ આ સર્વ માલ્યા ઉત્પાદ, પ્રીતિ અને
કાર્યની માંગણી કરતો હતો — એવી પ્રીતિ આજ પ્રસા-
શંકર ઉપર સોંપાણી વધી.

"મારી રત્નનગરીના પ્રધાન-રાજ! તારાં નિયમ
"ઉપાય છે — સત્ય છે — અને તે અર્થનો વિચાર કરી
"આ કામ મેં આપેલું છે. બાબતોનો ત્યાં ચુકવવામાં
"નિત્ય આપેલી મદદનું કામ કરવાના ઉદ્દેશમાં મેં તને આજ

* અહીં પ્રાચીનોના આગ્રહથી રાજાઓને તો મહા. પ્રધાનના મદદના વિચારે લાગતી માટે કુટુંબ નીકળે જ નહી.

"વિચારીને કહ્યું છે તે પણ સંભળાવ્યા રાખ્યા કરો બોલતા
"કરી છે કે રાજાઓને માટે કશાયે અવસર કોઈ આવે નહીં.
"રાજાઓ બીજાનું કામ પ્રજાઓ પાસે કરાવવું ~~તેનું કામ~~ તો
"અને તેમાં પડવું નહીં એનું કારણ આવું જ છે. ~~પણ આવું~~
"જો બાપાનોનું કામ રાજાઓના હાથમાં જઈ પણ રાખવું
"હજી તો મારા વારસો અને મારા વારસો વચ્ચે
"ઘડી ઘડી કુટુંબકલેશ ઘેરાઈને વંશપરંપરા સર્વ
"રાજાઓના અસ્તિત્વનું મૂળ શોધાય. તે કામ મેં કર્યું
"નહીં- અને હાલ આવેલા કામમાં એટલો ભાર છે કે
"મારા જો પ્રધાનોએ તે ઘેર લઈ નહીં અને ત્યારે
"હાજીની મુંડ જરીકુ ~~ન~~ હલાવ્યાથી ~~કે~~ જો કામ લિધું
"ઘેરો, અને ~~ન~~ જો હાજીનો મુખ્યારાજ્ય એનું દંડવાન
"બાગડો તો કામ ત્યારે બાકી ઉગારે- પણ એમ
"જો ત્યારા હાજીના ~~અનુકૂલ~~ દીધી અનુકંપા બાકી
"જો વધી ઉપેક્ષાયાં ગમજાં."

"હવે મારે પ્રજા કુરના લિધો આપે રાખ્યો

"નહીં"— જૂરાશંકરે કહ્યું.

"તો હવે આજ ના — અને ઘેર છે તે તેમાંકુ

"— આજે ઘણું કામ કર્યું."

જૂરાશંકર ગયો. ~~આજાંતે~~ મોંઘેનું કામ લિધું

~~કર્યું~~ દિનો હરકુનો ~~તો~~ પડી, કામ પડ્યો, પણ ~~તો~~

મૂળરાગના ઉપરનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ, અવિશ્વાસ
વૈરે ~~[illegible]~~ બુદ્ધિ ~~[illegible]~~ ની નહીંનો ઉદય થયા પહેલાં
~~[illegible]~~ રાગમાત્ર સ્થિરત્વ, ~~[illegible]~~ આ કુળના બુદ્ધિ-
~~[illegible]~~ વિરોધે અથવા બુદ્ધિવિલાસના અનેક રંગો વગરના
એક વાત બાકી સંતોષ માનનાર અને એક-રંગી
બુદ્ધિ = માણસોના સરળ હૃદય, ~~અને~~ એ સરળ
હૃદયોના ઉદય સાથેનું ~~એ~~ પ્રેમાળ તેજસ્વિત્વ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ~~અને~~ તે અર્થને અંતે તે
અર્થના પ્રેમ અને વિશ્વાસના કુદરત મૂળરાગે
રાગસ્થાન કરવા કહેલું વચન, ~~અને~~ તે વચન ~~[illegible]~~ એ
પાછળ એવી વિશ્વાસ-બુદ્ધિ, ~~અને તેને~~ લીધે આ
કાર્યમાં રહેલા રાગ-કલ્યાણ અને ગૌરવનું માન, અને
એ ~~[illegible]~~ વચનથી અનેકધા વધેલા રાગ-પ્રીતિ અને એ
~~માનથી~~ માનથી અને આ વચનના દૃષ્ટાંતથી ~~[illegible]~~ વધેલા
~~[illegible]~~ સ્વાર્થત્યાગની સ્થિતિ : આ અર્થ કારણોને પરિણામે
ન એ હેતુ એક મૂળરાગના મનોરથ તેના રાગ-માત્ર અને
સંકુચિત માણસોએ એક અંતર જોયા વિના અને
એક અંતર દેખ્યા વિના સિદ્ધ કર્યો, અને પ્રાતઃકાળના
ઉદયના માર્ગે મૂળરાગના સંગે ઉદયના નિવાસીએ
સાંજે બારણે કહાવેલા આ હેતુ અયોધ્યાનું રાજાને કહ્યા
અને ~~[illegible]~~ પતિને પ્રગટ કરવાનો અધિકાર
સંકોચ કર્યો

~~"સખી, આંબલો કુલાવ તું~~

રાજા આંબલો મળ્યો અને ઉપકારમાં તેણે
મોટાં મોટાં બોલ્યો: "મારાં, આવી મોટ
"છોડી ન અમળાં. આજ મોડું કામ કર
"મારે કે મારે કુટાવાનું રહ્યું નથી, અને મોટ-
"ણું આવશે તો નવા કુટાવાના રાજાને તેના
"મહેલો આગળ મહાલ આપવાના નથી. કુંવર
"મહેરબાન બની મારા માણસોનો ઉપકાર મા-
"નીશ — કુટાવાનું રાજ અને તેનો રાજ મોકળો
"પડશે ત્યારે વાળી દેજે મોક નથી!" આંબલાએ
વાદળે ઉડી સખી પાસે ~~આવ~~ ગયો, તે ~~સખીને~~
પાછ આવતાં બોલ્યો:

"સખી, મારા પ્રયોગને આજ રાત બિંદુ
"ભરી જાવી દીધ. આખરના વિશ્વાસુ ~~મારું~~ મળતા આવે
"તેને અત્યાર કુટાવ તું ઉંટ તે ઉપર તે કુશળ રહ્યું
"તે દરબાર ~~કુટાવ~~ મોકળો કિધ્યો!" સખી તે ~~કુટ~~ પ્રસન્ન કરવા
ગઇ ફોરાનાં રાજા મનમાં બોલ્યો: "પણ કંઇ
"રાજા તે ~~અહ~~ પણ કંઇ પ્રયોગ — એ વાત નથી સમી.
"~~કુટાવાનો~~ અને સિંહ પ્રયોગ ઉંટના પેટે ગયો-ગયો
"એને બદલે શું! રાજાએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી કરી,
"~~પોતાની~~ ઇચ્છા અને સિંહ પ્રયોગને વરી સખી,

"આ [illegible] પરાક્રમી આત્મિક પ્રધાન-રાજાના [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"હવે મનમાંથી. જ્યાં એ સંપ્રદાય પ્રચાર નહોતો
"પ્રધાનને ઉંદરે રહેવે વાપરવો અશક્ય છે; એ સં-
"પ્રદાયની ક્રિયાઓ [illegible] રાજા પ્રધાનનું ખૂન
"કરતો છે, કુટુંબના પરાજય છે, અને પ્રધાનની
"પ્રધાનનાના દુઃખનો બદલો એ બધા ઉપરે
"ઘણે તે ઉપર ચર્ચે છે — ખરી વાત છે. આ
"[illegible] પ્રધાન રાજ્યકુટુંબનું ઉંદર — આ મારા
"ગૃહકુટુંબની આંતરિક બાબત :— એ ઉપર [illegible]
"[illegible] રાજાએ તેમના કુટુંબમાં
"[illegible] તેને [illegible] [illegible] [illegible]

"પ્રધાનોની સલાહે બહુ રીતે આને સિંહ કરી
"રાજાના મને રહેવા કરવા બેઠું છે — જે રાજા
"પોતાના પ્રધાનની ~~સલાહ~~ હરેક સલાહનો અનાદર કરે તે કુટુંબે
"તો પ્રધાનોમાં ન પરવડે એવો અવયુગ્ય દોષ તો
"તેને કુટુંબનો, પણ સઘળાં તો એને સર્વદા રહેવો
"અને એવાના સિંહાસનમાં રાજા અને તેના કુટુંબનો
"વારંવાર ~~અ~~ નાશ થાય. પ્રધાનનું કામ
"રાજા ઉપર અંકુશ રાખવાનું છે તો તેના કુટુંબનાં
"નિરાંતમાં રાખવાનું દોષ તેમાં રહી જવાય! અને
"પ્રધાનો રહેવે રાજકુટુંબ અને પ્રધાન ~~તેમાં~~ તે
"પરસ્પર વિરોધ દોષ છે તે પ્રધાન પોતાના સિંહાસન
"રાજાનું કુટુંબ એકદમ કરી રહ્યું નથી. રાણી.
"માટે મારા રાજાને કે આખા કુટુંબનાંને કે એવું.
"વાંધાનો કોઈ પણ પ્રધાનની આજ્ઞા ભંગ નહીં અને
"એના વિરુદ્ધ આચરણ કરે નહીં.

"મહારાજ, ~~રાજકુટુંબ~~ રાજકુટુંબમાં પ્રધાન આવવું અંગે
"— તેને અમારા દોષ જાણવા અને સુધારવા પૂર્ણ અધિકાર છે
"તે વાંધાવાળાં તેને ~~પૂર્ણ~~ ઉદાર આશયે આવવાં. અને આ
"રંગ દરમ્યાન કોઈ ખુલાસો કરવ દોષ તો આપને કુટુંબે કે કોઈ
"એવું એના પગને બાધ આવવાં." — રાણી બોલ.

મહાન — "પ્રધાનજીના રાજકુટુંબમાં ઉં તેણે પ્રતિકૂળ નહિં
"આવે દરકાર વેઠી આગળ આવે છે, તે વાતો તે ઘણી
"ઘણી વાર મારી પાસે લાવે ઉપકાર માનવે છે અને
"બાબાં રાજ્યના પેઠે કોઈ રાજ્યમાં અનાઃકુટુંબનો
"તેણે વિરોધ નહિં — તેના માર્ગ અવરોધ નહિં, સંસારના
"નહી ઘણા રાજ્યકુટુંબ હિત ઘાતી તેણે કરેલ
"આવ્યાસો પ્રધાનનાં રાણીજીએ દુષ્ટસંગે દાનિ
"પ્રીતિ છે છતાં તેમની અનુકૂળતા છે માટે પ્રધાન
"પોતાને દુઃખદાયક માને છે."

રાણી — "આપના ઉપર તેમે કેટલો ગુણ
"લક્ષમે તો અમારા કુળને કલંક લાગે."

મહાન — "દીકરાની ઇચ્છા હોય છે ત્યારે મર્યા વાંચ
"પ્રધાનજી હોય છે અને તેની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે
"તેમાં એ કુળના પ્રચારને સાધવાના તેણે
"આપણો પ્રચાર કુટે છે, રાણી લાવે અને
"મારા માર્ગની બુદ્ધિ મારા ઉપર દીકરાની
"મહાકૃપા રહ્યે છે."

રાણી — "મહારાજ, એ માર્ગની સંકુચિતતાને
"બદલે વાળો લક્ષમે, રાજાનો કુળ અને રા-
"જાનો પ્રચાર નિષ્ફળ કરવા ન લક્ષમે."

મુકુંદ– "આપણે બધાં તો બાકાત રહેવાના
"નહિ? એમણે મારાં એવું મહાભારત કાંઈ કહ્યું છે."
રાધી– "તેમના મનમાં કંઈ વાંધા છે તે પૂછી
"કરો તો તેઓ પ્રસન્ન ~~છે~~ થશે – મારો આત્મા
"પણ પ્રસન્ન થશે."
મુકુંદ– "એવું શું છે?"
રાધી– "આપ ~~બધાં~~ વિચારો કે મારું મારે
"તો કંઈ."
મુકુંદ– "રાધી, ~~તો બધાં નહિ કે તારા કરતાં~~
"~~બધાં મુક્તાત્મા છે તેઓ પુરુષ સિવાય કંઈ કરતાં~~
"~~કંઈ પણ સાધવા સંકલ્પ કરતી – દૂરદર્શિતા નથી~~
"~~મૂર્ખતા કંઈ કરે તે મૂર્ખતાથી કરે એમ નહિ.~~
"રાધી, ~~મારાં સિવાય~~ મારાંઓની પ્રજા મળ્યા
"સિવાય ~~મારાંઓ~~ મારાંઓ તે આપણે ~~તો પ્રસન્ન થતાં~~
"~~આપણાં મુક્તિ~~ મુક્તિ કરી છે. સિવાય ~~પ્રજા~~ ~~તો સંગ~~
"~~એક મુક્તિ કરતાં~~ ~~માટે આવેગાકુળ તો સંગમ~~
"~~પરિણામ~~ એવા ~~મુક્ત~~ બહુમૂલ્ય માટે વરું પ્રયત્ન
"દાન કરવું એ વ્યવહાર સત્યેકુળના કેવા પણ.
"~~સિવાય એવા વરદાન કરતાં~~ ~~પ્રજા~~ એવાં વરદાન
"કુસંસ્કાર કરતાં ~~અને~~ સિવાય પરિવાર કરતાં, ~~પ્રજાને~~
"~~અને સિવાય~~ પણ તે બગડતાં કંઈ ગોરાની

"દાન કરતાં તેમને તેનો અધિકાર લાગતો. પણ જાણતું
"રહેણાક કરનાર વિષ્ણુ સેનું વરદાન કરી કરતા ન હતા,
"અને અને રાજાઓના ધર્મમાં વિષ્ણુ રહેણાક કરવું
"એ વિષ્ણુનો સંદેશ છે. વળી તો દૈત્યોને વરદાન
"અસુર પણ વિષ્ણુને રીઝવવું કે આવાં વરદાન આપે
"ન કરવાં. માણસોને શ્રીરામચંદ્રજીને રીઝવવું કે દુ-
"ઃખહરણને કુકર્મોને વરદાન કરવું એવું નથી
"કરતાં તો દુઃખહરણના તેવાં દુઃખ પામતાં
"રાણી, સૂર્યવંશના શિરોમણિ રામચંદ્રજીનો જે-
"હેરે સૂર્યવંશીના અમાં સૂર્યવંશી છોકરા
"પાણે કોણ ઘાલે!"

રાણી ઉભી પડી. "મહારાજ, પ્રીતિના બંધનમાં
"આ કરતાં પુરાણોના આધાર ન આપો!"
મહારાજ — "તારે પ્રીતિનો આધાર લેવો હોય તો કુદે
"કે મારી પરશુરામ નો આધિ-
"ગાર બધારે કે તારો! — પરશુરામને કુટુંબ વિના
"તારે વરદાન આપવું જ!"
રાણી — "હું તો એમ જાણતી હતી કે આપણે કુ
"ટુંબ જ રાણી છું."
મહારાજ — "તો પરશુરામ ઘડતો નથી, માટે હું આજ કહું
"કે મારી પરશુરામનું નામ તારી પાસે લેવું નહિ"

રાણી — "અરે હવે તો અમારાં એ વહેનનું નામ
"અમારા નેત્રનાં અજવાળાં કરો, તે એ તો મોટાં
"રહેવું જોઈએ છીએ કે નહી તો કુટુંબની કરી
"મુકો તો ખરા."

મુખ્ય. — "એ તો એ મહા નામ દેવાં
"પડે એમ છે —"

રાણી — "અરે તો અમારા વાર રહે તો અમા
"ગાંડી ગાંડી કરે."

મુખ્ય. — "તમે તે મર્યાં ઓળખો છો"

રાણી — "મહારાજ, બોલો શો હવે"

મુખ્ય. — "પહેલી મારી ભક્તિ — એ મારાં લાગણીનાં
"પરરાણી. એને પુછ્યા વિના તો કંઈ કેમ કર
"નહી. બોલું રાણી મા રૂઠનારી — એમના
"મંગળ બાંધીને કુટુંબનાં ધર્મ કુંડ દેવતાનું
"વધારે વહાલાં મારું એમ ન કેમ
"રાણી મારી રૂઠાનુંકિ — તે બોલાવે મારે તેમને
"ઉદયનાં રાંગોળી મુકી મારું પડે. પછી તમે — તે
"મારે તમારી વકીલ વહેવારે પુછવા કરાં
"તમને પરિણામનું આવું તો મા મારે રાણીઓ
"સ્વયંમાન કરવા મોકું મારવું મોડે, તે મારો

"સૂર્યચંદ્રનોમાં [illegible] કરવા માટે કરવા છે કે
"બધાંનાં મન મનાવવા શક્તિ."

રાણી — "મહારાજ, હું એ આવે આ વાત વિચારી
"કરી માગું છું — શું કરવા [illegible] મોક્ષ વર-
"ઉત્તર માગું? — કે —"

મહારાજ — "કે — શું? બોલ તો!"

રાણી — "નગરાં [illegible] આ બધા માણસો [illegible] એક
"પક્ષે [illegible] કરવાં છે મને પરાજય રાખો. કે
મહારાજ — "તે કોણ?"

રાણીએ વિનોદભર્યા [illegible] વાત કરી.

"મહારાજ, [illegible] બધાં ઠરાવાં છે કે
"મારી મારફત આપને [illegible] કરાવવા છે કે
"[illegible] રાજપુત્રો [illegible] પુત્રો [illegible]
"[illegible] એક એવા પુત્રો વિનાની ગાદી [illegible] નહીં માટે
"— [illegible] એકદમ [illegible] રાણીએ [illegible] વિચાર
"કરવો એવો શાસ્ત્રપ્રમાણે એક [illegible]
"દાખ છે માટે મહારાજે પણ એ સંપ્રદાયનો લાભ
"ઉઠાવવાને આપવા [illegible]

મહારાજ — "નગરાં [illegible] આ [illegible]
"[illegible] છે?"

રાણી — "મહારાજ, જે રાજા અને [illegible]
"તેવડી તમે તેવા રાજા સ્વાભાવિક રીતે સ્વામની
"વંશપરંપરા અને રાજકીય સંપત્તિ ઉપરાંત આપ બેવાળા
"સંસારનું જ્ઞાનતે કૂળ મળેલું તેવાળો પ્રયત્ન કરે —
મહા૦ — "અને [illegible] ... ગાંધુ ... કારવાળો ... મારી ... મોકુળો ...
"કરે —"
રાણી — "મ્હું ઘણું કહી કરતી. [illegible] જે વાત
"આપંનાસિંહે કુલાવ છે તે મહારા મનમાં [illegible]
"વિચારતી નથી રાખેલી [illegible] હતી."
મહા૦ — "[illegible] ... [illegible] ...
("[illegible] ... [illegible] ...)
"[illegible] ... [illegible] ... [illegible] ..."
રાણી — "મહારાજ, [illegible] શા માટે [illegible]"
મહા૦ — "[illegible] ... [illegible] ... [illegible] ...
"[illegible] ... [illegible] ...
"છે, માટે તેમનું વચન હું લોપવાળો નહિ. [illegible]
"આપંનાને કુલાવતો [illegible] ... [illegible]
"[illegible] ... [illegible] ... [illegible]
"તમારા [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
"મહારાજ [illegible] ... [illegible]
"[illegible] ... [illegible] ... [illegible]

"અને રાણીએ વિશ્વાસનો પ્રસંગ વિચાર કાઢે તો
"નથી રાજા શિવ આવે નથી અને
"અનેક રાણીઓ સંપાદવાને પ્રયત્ન કરી. પણ કાલના
"ન કોઈ સંભારશે — અનેક વિદ્યાનો વધારી નેમના
"નવી રીતે — સાધુ કે બ્રાહ્મણ નહીં — ઘરે છે તે રાજા
"બાળકના પુત્રપણે કરવાની મનાવવા
"આપણા આપણાની પાસે છે + તે આપણે લાવો. આ
"નાના કરવાને કહેતો કે ચોલા રાજકુમારી સાથે
"રાજકુમારી ચોલા તો ચોલાને સહી કરવી તે
"નથી તેના કરવા કે બિજાને ચોલા ન કહેશે. કહો,
"મેના રાણી, હવે કોઈ વધારે કહેવાનું છે?"
રાણી — "કહું પાછો તો વધુ શું છે"
મહાન — "શું.. તો.. વધારો.. પાછો.. અવળો.. પડી.. કહ્યો.
"શું શિવાય કોઈ બીજું છે?"
રાણી — "શું કરું શું"
મહાન — "અમારે શું ચોલી ના-ચોલી ના!"
રાણી — "મહારાજના ઉપર કોઈનું બળ નથી".
મહાન — "બરાબર. આવે કું બહેનું — મહારી પર-
"રાણીઓને મહોર".
રાણી — "મહારાજા કુમારાણે પાછા પધારો!"
રાણીએ કુમારાણે કુમારાણ કરી રાજા
રાણી. મહારાજાના શિવાયના નાગરો આગળ પુરી પેઠે.
~~ઘેના સંગ્રહ શું પ્રકારે સ્થિતિ~~